

DGIV/EDU/ROM(2004)8

Edukacia e Romane Chavenge and-i Evropa

**Jekh Dokumenti vas i Romani kultura
kotar e Evropako Konsilo**

Generalo Direkcia IV
Direkcia vas i Shkolaki Edukacia, thaj o Visho, Universitetsko siklijavipen
Divizia vas o evroputno buxlijaripen and-i edukacia

DGIV/EDU/ROM(2004)8

Edukacia e Romane Chavenge and-i Evropa

**Jekh Dokumenti vas i Romani kultura
kotar e Evropako Konsilo**

Generalo Direkcia IV
Direkcia vas i Shkolaki Edukacia, thaj o Visho, Universitetsko siklijavipen
Divizia vas o evroputno buxlijaripen and-i edukacia

Xramosaripen andre and-o dokumenti :

Generalno prezentacia pal o Dokumenti vash i Romani Kultura.....	5
Maj anglutno siklijavipen 1993, Jean-Pierre Liégeois.....	13
Maj anglutno siklijavipen 1997, Jean-Pierre Liégeois.....	41
Raporti katar o maj anglutno kidipen kaj te ovel i realizacia pal o Dokumentu vash i Romani Kultura Aurora Ailincal	55

Prezentacia

And- o bersha 1990 kerde pes duj raportura saven dikhen te keren i definicia vas jekh Evroputno Dokumenti vas i Romani Kultura e Romenge, akala raportija kerde pes and-o kontexi and-o programe vas o Dokumentija pal i Kultura and-o Evropako Konsilo.

O dokumentija si akala :

- Evropako Konsilo, Konsilo vas e Kulturaki Koperacia, *Jekh Dokumenti vas i Romani Kultura kotar e Evropako Konsilo, Jekh anglutno siklijavipen*, dokumenti ICCE (93)9, Strasbourgo, 1993.
- Evropako Konsilo, Grupa kerdi numaj kotar o spezialistura vas o Roma, *Jekh Dokumenti vas i Romani Kultura kerdo kotar e Evropako Konsilo (maj dur)*, dokumenti MG-S-ROM(97)12, Strasbourgo, 1997.

O anglutno siklijavipen savo sikavda pes and-o bersh 1993, thaj vi o raporti kotar o bersh 1997 sikaven soske trobul thaj si but vazno te kerel pes akava Dokumenti vas i Romani Kultura, kaj te kiden pes o informacie kotar o institucie thaj kotar o tereni khetanes aijal shaj te kerel pes jekh vareso zoralo. Jekh kadro vas o globalno gindipen si kerdo thaj vi konkretna propozicie saven aven katar i analiza tar o proektija thaj vi tar o rezultatija kotar i spezikani anketa.

Akana ande akava momenti o Dokumenti ka kerel pes and-o kadro pal o Proekti “ I Edukacia e Romane chavengi and-I Evropa”, ka trobul te kiden pes o duj raportija khetanes maj anglal kaj te sikavdjion sar jekh dokumenti kon te ovel sar referencia, kana te kerel pes o Dokumenti vas i Romani Kultura thaj save dokumentostar te dikhel pes thaj te len pes and-i godi o propozicie save si andre.

I Ideia kaj te ovel o Dokumenti : kadro vas o gindipen

But fora kana vakijarel pes pal o Roma akala vakijarimata dikhen pes sar « problemija ». Jekh katar o maj lacho vareso kaj te kerel pes akava dokumenti si te parovel pes e mizeriako dikhipen vaj o “problematikano” savo si vas o roma, thaj te sikavel pes lengo dinamizmi thaj lengo pozitivno prindzaripen savo len silen xakaj te ovel len. Vaj te mothovas avere lafonençar o Dokumenti vas i Romani Kultura si jekh sinonima kaj te na chuden pes o roma thaj te na ovel biakijaripen mamuj lende thaj rasizmi. Akava dokumenti si e Romenge lenge, sar jekh vareso savo sikavel thaj kerel kaj te prindzarel pes lengi kultura, savi von inkijaren zorales, savi si jekh akcia but zorali thaj astarel jekh but baro simbolikano tan.

Te vakijarel pes vas o Roma, thaj o Pirutne Roma si te fulel pes ande jekh historia savi si kerdi bute shelibershendar thaj savijatar inkjiol dikhel pes o **kulturalno** vaznipen, dikhindor o sozjalna relacie, i chib thaj aver praktike, thaj dikhindor so mothoven o avera avrijal/kon naj roma pala lende sar i muzika, o kelipen, o dzivdipen: te vakijarel pes vas o **evroputno** si chaches jekhe manushenge save si intersnaionalna, savenge relacie sozjalna thaj kulturalna inkijaren pes kotar o evroputne manusha mashkar/turijal o granize/frontiere but shelibershendar.

And-o kadro kaj te kerel pes akava Dokumenti, o mothovde prioritetija thaj o butija save trobun thaj vi lengiri realizacia kaj te kiden pes, si domut katar i kerdi propozicia. Kaj te mothovel pes avere lafonençar, jekh *Evroputno Dokumenti vas i Romani Kultura* si jekh fora jekh buti savi del mothovipen pal o butija save trobun, thaj jekh propozicia kaj te strukturinen pes thaj te zorijaren pes o butija thaj o aktiviteija save si chude avrijal pe savende na dikhel pes. Shaj te mothovel pes soske akaija perspektiva ka kerel pes and-o lache/shukar kondicie: *ni trobul te mekhel pes jekh ideia thaj te roden pes o butija pal jekh programa, trobul thaj musaj te azutisarel pes kaj te kiden pes o but butija thaj i programa te oven khetanes.*

Kaj te kerel pes jekh gasavo dokumenti, si te kerel pes realizacia vas i buti savi kerel e Evropako Konsilo and-i oblast/avlin vas i

Edukacia thaj e Manusheske Xakaija: te den pes o butija kaj te ovel jekh prindzaripen, jekh respekto and-i buti pal i kultura, te azutisarel pes o prindzaripen mashkar o manusha save but fora nashti te axaljioven pes thaj te azutisarel pes kaj te lachijardjiol i situacia. Kaj te kerel pes akava dokumenti e Evropako Konsilo del posibiliteta te sikavel pes ki Evroputni scena jekh kultura savi si jekh kotor kotar o averengo barvalipen thaj vi azutisarel kaj te ovel paruvipen thaj te zorijarel pes o interekulturalno dialogi and-e sasti Evropa.

Odolestar trobul sa jekh fora te sikavel pes shukar sar jekh akcia, savi si jekh kotor kotar o avera kide khetanes thaj te ovel jekh shukar/lachi organizacia savi te kerel aijal kaj te na mothoven pes thaj te keren pes o butija save kerde pes maj anglal thaj te ovel mothovipen vas o konkretna pushiba/puchimata. Aijal ko kidimata/beshimata o romane delegacie sikaven kaj mangel te ovel jekh Kulturako Evroputno Centro ; thaj i realizacia pala o butija save si ande jekh dokumenti, andar o kulturalna thema ande savende kerel pes realizacia, keren jekh but shukar kulturalno centro chachutno - thaj barvalo-jekh Kulturalno Evroputni Romani Mrega/Network.

O Propozicie khetanes

O kerde propozicie and-o raportija sikaven o theme save shaj te oven and-e Kulturako Dokumenti. Maj but dikhas :

- o historikano drom thaj o bare migracie, o orientalna konfliktura and-i Evropa thaj and-i Disutni Evropa/Zapadno Evropa. Sikaven pes/ isi textura vas o arxive, save sikaven o drom thaj e Romengo piripen and-i Evropa, jekh purani buti thaj jekh trajjo e manishençar save beshen turijal o roma bute shelibershendar ;
- zorale vaxtija/vriama vas i historia, thaj vas o tana ko si sar referencia ; shaj pal akala butija te dikhas/te fulijas andre and-o dramatikane butija sar o kampura ande savende bichalde pes o Roma, and-o thema ande savende kiden pes o verver vaj jekh gilija thaj i muzika. Akava del and-i Historia thaj e Romenge thaj e

bare manushenge kon si Roma jekh chachipen savo dikhel pes, savo isi;

- zorale punktura vas i logistika/texnika : centrura vas o dokumentija, muzeura, asoziacie vas i kultura, teatrura, shkolija...

- jekh mrega/network kotar o manusha kon keren jurnalura thaj pustika : « jekh evroputni biblioteka/ pustikano kher » kerdi ande jekh tan vaj te ovel jekh forma sar mrega/network savi te del posibilitea te prindzarel pes te sikljiovel pes, thaj vi te ovel produkcia, vazne thaj dokumentura save naj but lendar, save na prindzaren pes but : te sikaven pes, filmura/kinura, dokumentija pas o video, muzika, fotografie, thaj aver.

But aver propozicie si and-o raportura, thaj vi dikhindor kaj akala propozicie sas kerde kotar o bersh 1993 o biandipen thaj i buti vas o akcie akana zorijaren o punktura save kiden pes and-o dokumenti thaj akala punktura si maj but thaj but thaj vi achen maj zorale.

Jekh vektori e edukaciake

I publikacia vas akaija broshura/lil thaj i buti pal o aktiviteija and-o kadro vas o Dokumenti vas i Romani Kultura, len kotor kotar o proekti kerdo kotar e Evropako Konsilo vas i « I Edukacia e Romane chavengi and-i Evropa » (Direkcia vas i Edukacia), Proekti pala saveste kerel pes buti kaj te ovel realizacia/te ovel aplikacia e Rekomandaciake (2000)⁴ kerdi kotar e Ministerengo Komiteti.

O raporti mashkar o Proekti thaj o Dokumenti vas i Kultura si buxlo, thaj si but elementura save si ande jekh bi-formalno edukacia pala savende shaj te kerel pes buti and-o axura ande jekh Evroputno Dokumenti vas i Kultura. O relacie mashkar i kultura thaj i edukacia, thaj so maj but ande jekh pedagogko interkulturalno siklijavipen, si direktna thaj but fora nashti jekh bi avereste : edukacia, kultura, historia thaj chib shaj numaj te kiden pes ande jekh buti, buti ande savijate te ovel dinamizi thaj te ovel respekti.

Ande verver thema and-i Evropa si aktiviteija, keren pes expozicie thaj o muzeura vas o Roma, O Proekti vas i Edukacia musaj te kerel pire butija akale butiençar save keren pes savendar i pedagogko buti si but importante: o shkole shaj te akharen pes kana si akcie pal akala butija, shaj vi te akharen pes kana si pedagogka visite/piripen, thaj maj palal gasave expozicie thaj prezentacie but fora pala lende kerel pes produkcia vas o pedagogko materiali.

Ande akaja perspektiva ande jekh nevi buti tar i historia thaj pal i pedagogko buti, thaj ande jekh aktivno pedagogko buti, shaj te kerel pes kaj te vazdel pes i motivazia e chavenge kon siklijon thaj vi e siklijavnenge thaj te keren buti pal o rodipen vas o elementija save silen dzanglipen: rodipen and-o lokalna arxive, dzivdipnaske istorie, thaj aver. Sa akala butija te keren pes thaj te sikaven pes aijal kaj te den ko siklijavne thaj ko chaven kon siklijon o kadro vas i referencia vas i historia savo te del i posibiliteta te ovel jekh maj lacho/shukar axaljiovipen vas i lokalno historia.

Akava siklijavipen vas e Romengi historia, sikavel domut shelibershendar and-i lokalno historia o prindzaripen thaj o zorjaripen thaj, o kadro vas jekh interkulturalno pedagogika del i posibiliteta te ovel jekh maj lachno axakjaripen jekh mashkar avereste thaj te ovel jekh respekto jekh mashkar avereste kotar o manusha save si kotar verver kulture kon dziven thaj dzan ki shkola khetanes.

Kotar o kerde propozicie mothovel pes thaj inkijarel pes kaj te ovel jekh kidipen kotar o artistikane aktiviteija thaj i edukaciako sektori : te del pes generalno informacia e chavenge kon siklijon, thaj so maj but te ovel direktno kolaboracia e mashkarutne siklijavipnasa e shkolençar vas i (muzika, save lacharen thaj keren instrumentija kaj te bachalel pes lençar, tradisionalna thaj moderna butija : sumnakuni buti, sastruni buti, mednikani buti, kashtenski buti...) And-i anketa savi kerda pes inkijarel pes vas akala butija.

Jekh kidipen kotar o pushiba

Musaj te mothovel pes soske, akava dokumenti thaj lesko keripen fulel ande relacie e avere akciençar save keren pes and-o Evropako Konsilo : aver aktiviteija and- e edukacikaki avlin (seminarija save keren pes kaj te kerel pes formacia e siklijavnenge, publikacie, rodimata, sar o siklijavipen kaj te kerel pes kaj te sikaven pes o minoriteija and-o pustika vas I historia, o chiba...), o aktiviteija kerde kotar o Kongresi vas o lokalna thaj regionalna shaimata/zoralimata (thaj so maj but leski mrege/network kotar o ziza/forura vas e romenge pushiba, o aktiviteija kotar e Manusheske xakaija, kotar o Evroputno Komiteti vas o Migracie, thaj vi I Konvencia – Kadre vas I protekcia ko nasionalna minoriteija thaj I Evroputni Sharta e regionalnone thaj cikne chibenge. O butija pala savende kerel I Evroputni Komisia buti thaj so maj but o butija pal I edukacia, fulen thaj si pashes vi von e Dokumentesa vas I Romani Kultura. O evroputne grupe kon keren buti (manusha kon keren buti pal I historia, lingvistika, pedagogika) shaj vi von te keren buti sar jekh grupa sar expertura. Akala butija keren kaj te ovel pashjaripen kotar o verver akcie thaj te na keren pes o akcie pala savende kerda pes buti, thaj silen jekh zorali expertiza thaj kompetencia. O Unesco vi vov lel kotor direktno – sar exemplo vas o *Shukar Drom* – tar jekh dokumenti vas I romani kultura and-o thema save inklen geografikane katar I Evropa.

Akava dokumenti vas I Romani Kultura si jekh fora jekh historikano dokumenti, savo si and-I Evropa bute shelibershendar thaj si aktualno akana thaj savo astarel desh milionura manusha and-I Evropa. Trobul te kerel pes jekh akcia kaj te azutisarel pes I historia thaj I kultura e manushenge kon ashugijaren akava domut bute shelibershendar. Kaj te kerel pes akava dokumenti si mothovipen ko fundamentalna butija and-o Evropako Konsilo and-o avlina/oblaste pala savende o Konsilo kerda maj but buti thaj save si leske prioriteti (Manusheske xakaija, Demokracia, Edukacia, Minoriteija...) thaj sikavel konkretna thaj pozitivna gindura vas jekh situacia pala saviate o pushiba vas o minoriteija dikhen pes but fora negativno/bilaches.

I Importancia save den kajekh mothovimata, informacie and-o akava siklijavipen, keren aijal kaj te na bistarel pes o dramatikano aspekti vas e Romengi situacia and-o savore thema and-I Evropa. Kerel pes I kostatacia/dikhel pes soske ande akala thema ande savende I situacia si but bilachi/pari keren pes/si proektura vas I kultura thaj dikhel pes soske vi and-o maj pare situacia I kultura achel thaj si but importante, voj si jekh sinonimi vas o dinamizmi thaj I pakiv.

And-o akava kontexti kotar o bersh 1994 o *Konsilo pal i Orientacia vas o Kulturalna Dokumentija* mothovel, i tema

« sikavel jekh but baro interesi kaj te ovel xarnijardo ande jekh dokumenti vas i kultura. Musaj, trobul te kerel obekti kotar e Organizaciaki generalno programa, kajekh kotar o aktiviteija katar i tema shaj te dikhen pes/te oven sar jekh kotor and-o dokumenti. Sar i problematika, i buti vas o Roma si and-o centralno than/maj anglutno and-i Organizacia thaj ande lake politikane butija, jekh proekti kerdo and-o sasto Konsilo shaj te kerel aijal kaj o proekti vas o Dokumentija vas i Kultura te fulel andre/ te lel kotor, thaj te len pes and-i godi e kulturake thaj edukaciake aspektura vas o Roma thaj o trobuipen te oven Roma/ von korkore te len kotor/te oven andre and-i akcia » (raporti kotar o kidipen/beshipen ICCE (94)13).

Pal o kidipen/beshipen and-o avril and-o bersh 1994 o *Komiteti vas i Kultura* lila I desizia te azutisarel o butija pal o rodipen thaj o sikijavipen kaj te kerel pes jekh Dokumenti vas I Romani Kultura, thaj te kerel pes identifikacia/te dzanen pes o manusha save shaj te oven partnerija.

Jekh konkretno siklijavipen vas o vakijarimata so mothoven pes maj opre, Jekh Dokumenti vas i Romani Kultura avel jekh prioriteti and-i buti vas i realizacia/aplikacia e Rekomandaciake (2000)4 kerdi kotar e Ministerengo Komiteti, e Edukaciake e Romane chavenge . O butija thaj o vaznipen i importancia vas i edukacia si fundamentalna/but vazne thaj jekh gasavo dokumenti ka ovel jekh butijako axo/drom savo si but vazno thaj vi kaj te zorijarel pes i buti vas o ackie save keren pes and-i edukacia.

***Jekh Dokumenti vas i Romani kultura
kotar e Evropako Konsilo***

Mai anglutno siklijavipen, rodipen

Jean-Pierre Liégeois

(novembre 1993)

Bijandipen vas i ideia

1 • Pal o beshipen/ kidipen ki septembra and-o bersh 1992 “*O Minoritetija and-i Evropa: e kulturake thaj e edukaciake aspektura*” bichalda pes jekh lil ko raj Weber, direktori pal o Siklijavipen, pal I Kultura thaj o Sporti, ande saveste me pendom o vaznipen, I importanca and-o romano kontexto, kaj te shaj te ovel jekh *Evroputno Kulturalno Drom- Dokumenti vas i Romani Kultura / European cultural route*, thaj i posibiliteta kaj te vazdel pes, te kerel pes jekh Evoroputni mrege kotar kulturake centrura/ *European network of cultural centres*.

2 • Pal o aver beshimatura, kidipena, thaj so maj but so kerde pes kotar o CPLRE and-i oktobra and-o bersh 1992, *O Roma and-o Them*, o vakijarimata, o prioritetija mothovde kotar o partisipantura, o manusha kon sasas ko beshipen, thaj lenge manglimata, so kamenas, zorijarde maj but akakja ideia. Sar generalno reporteri ko beshipen, kamavas thaj tovdom, and-o konkluzie i propozicia savi inklisti vas o Dokumenti pal i Romani Kultura, odolestar kaj sasas posibiliteta te azutisarel pes pal o manglipen, pal o mothovipen kaj vazde but manusha. I Rezolucia savi lila pes, adoptisarda pes and-o marto and-o bersh 1993 inkijarda akaja propozicia (te dikhel pes maj dur, maj palal), and-o saveste dinija pes konfirmacia pal o interesi pal akaija buti thaj dinija pes lake jekh ofizialno karakteri.

3 • Aijal resas pe akava lil, o objektivo ande akava lil si : « te kerel pes jekh jekh siklijavipen thaj te presentisarel pes ande 25 patrina, riga sar jekh tema pal i ideia vas o dokumento. So maj but, te sikaven pes o posibilitete kaj kerel pes akava dokumenti pal jekh baza kotar o akcie kaj te kerel pes i mrege network : edukaciake, o butija save aven kotar o palutno vaxt, save kerde pes maj anglal, kaj te kerel pes artistikani buti, thaj aver. »

O butija pala saveste kerda pes akava raporti, leski baza

4 • Akava raporti pal o siklijavipen, rodipen kon sikavel i importancia, o zoralipen thaj i posibiliteta kaj te kerel pes jekh Dokumenti vas i Romani Kultura, savo kidel and-o mashkar kaj te achel maj zoralo o dokumenti, informacia kotar o institucie thaj informacia kotar o tereni. *Jekh kadro kotar o gindipen* si sikavdo andi maj anglutni rig, patrin, akava kadro si kerdo tar i aktualno situacia, thaj tar e Romane situaciako sikavipen karing/ mamuj i ideia vas o Dokumenti. O bare prioritetija thaj o orientacie si definisarde, mothovde kotar o expertura andar o Evropako Konsilo, kon si akharde te vazden o programe vas o Dokumentija thaj si mothovde thaj tovde jekh proektosa vas o Romano Gido, Dokumenti savo sikavel o drom.

5 • Andi duito rig, *si mothovde koktretna propozicie*, kerde tar i analiza kotar o dosieta thaj o proektura, thaj kotar o raportija kon si kerde avere butiendar, so maj but ande Edukaciaki avlin, oblast, vas o Evropako Konsilo vaj i Evroputni Unia, thaj kotar o rezultatija tar jekh spezifikani anketa savi kerda pes kaj te kerel pes akava raporti. Bichalde pes maj but kotar o 500 lila (o texto kaj bichalda pes si and-o anexo), o puchipena ande akala lila, bichalde pes maj palal e mothovipnasa thaj kerda pes akava raporti. Akala lila bichalde pes ko asoziazie, ko romane organizacie thaj vi ko manusha kon naj roma/gadze kon keren buti e Romençar, sa jekh fora o pushiba sar : kultura, media, edizia, artistikane butija, fotografie, radio, kino, universtitetsko rodipen, muzika, thaj aver.

6 • O mothovimata cikne vaj bare si khetanes but fora si vazne dokumentura pal

o kaliteti, pal o riga/patrina. O mothovimata kotar o manusha vadze bichalen pes, thaj e informaciako lil vadze bichalel pes maj anglal kaj te agordisarel pes i dosia. Pal akava so xramosarel pes and-o lila dikhel pes o baro interesi vas i ideia kaj te kerel pes Jekh Guido, jekh dokumenti savo sikavel o drom, thaj vi sikavel o zoralipen o godiaveripen and-o proektura save keren pes

vaj pal savende gindisarel pes, shaj te ovel
len direknto partisipacia and-o
keripen pal o Romano Gido, Dokumento savo
sikavel o drom. Akava kaj o lila
e motnovipnançar aven sig, thaj o manusha
bichalen len sig, sikavel o interesi, o
o ashugijaripen – akava so dikhel pes andre
and-o lila – karing/mamuj e
Evropako Konsilo.

7 • O vaznipen ande kajekh mothovimata kerel aijal kaj te na
bistarel pes jekh dramatikano aspekto kotar e Romengi situacia
andi sasti Evropa, situcia savi na dikhel pes te paruvdjiol. Kerel
pes i konstatacia soske ande gasave tana shaj te keren pes
kulturalna proektura, dikhel pes kaj ande akala tana, shaj te
vazden pes, te keren pes jekh kotar o maj importantan vazne,
kulturalna proektura, thaj dikhel pes kaj vi andi maj bilachi situacia
i kultura achel thaj ni xasarel pes, thaj si jekh sinonima vas o
dinamizmo, thaj si jekh intsrumenti kon del pakiv. Ande akala
kondicie thaj anglal o raipen, savengi pozicia naj but positivo na
dikhel but shukare ijakasa, trobul thaj musaj – ka dikhas ande
akala riga, patrina – kaj o internacionalana organizacie thaj o
Evropako Konsilo so maj but te zorijarel thaj te azutisarel ta vazdel
i buti pal i pativ.

8 • Akaija pativ, thaj opral i bilachi situacia, avel khetane thaj
logikane jekhe Kulturalnone Gidoso/ Kulturalako Dokumenti – Gido,
sar dikhla pes but shukar and-o drabaripen ande kajkeh lila : te
kerel pes, te vazdel pes jekh buti pal e kulturalako sikavipen,
mothovipen, te zorijarel pes, te prindzarel pes i chib thaj kajekh
zanaijatura, thaj butija save si pashutne, vas o sheturne and-o
acoziacie kon xramosarde lila, te zorijarel pes globalno o
dinamizmi, te shaj te azutisaren pes o terne kon si xasarde, kon
aven, te den len vast o Romane sherutne . Jekh khetano
proekto, jekh paruvipen kotar i informacia mashkar o granice o
frontiere, kaj te ovel jekh kursi pal i romani chib, kaj te kerel pes
jekh teatralno piesa/kelipen, ka oven e ternenge pozitivna
objektivura, kon shaj te azutisaren : jekh aspekto kon ka ovel and-
e Kulturalna dokumentija/ gidura, aspekti sar o avera kon ka
sikaven pes, dzal maj dur, maj xor « kotar jekh kulturalno

turizmi », jekh aspekto jekh fora importante, vazno thaj lache, shukare, buxlijrne dikhipnasa.

9• Maj palal andi trito rig, patrin, kotor, sikavel pes o *bixlijaripen kotar o propozicie*, buxlijaripen e akciençar so keren pes akana thaj so maj but i inisiativa kotar e Evropako Konsilo thaj aver evroputne thaj internasionalna institucie.

I ideia kaj te ovel akava dokumenti : jekh kadro vas o gindipen

10 • Dikhindor e Romengi aktualno situacia, lengoro xakteri, o trobuipen kaj te tovel pes verver « geometrikane formule » kon te inkijaren pes kotar jekh zoralo kadro (te dikhel pes pal akava o verver dokumentija savenge kerda pes publikacia kotar o CDCC vas o roma) thaj dikhindor o akcie kon kerde pes thaj kon keren pes tar o lokalna, nasionalna, thaj internasionalna inisiative, i formula pal o Kulturalno Evroputno Dokumenti dikhel pes kaj del o mothovipen, pashijarel pes ko aktualna butija thaj ko verver prioriteija save vazden pes.

11 • O barijaripen tar o Thema membrura and-o Evropako Konsilo, kerel thaj vazdel jekh but bari importancia, vaznipen pal o romano pushibe and-o diskusie save keren pes and-o verver institucie. Pe bibaxt, but fora o romano pushibe dikhel pes sar jekh sinonimo ko « problemi », thaj jekh kotar o maj bare azutipen kana vazdel pes o pushibe pal i kultura, ka ovel te chudel pes avrijal, te bistarel pes akaja mizeriaki vizia/choro dikhipen thaj « problematika » e romenge, thaj te vazdel pes o dinamizmi thaj o pozitivno prindzaripen save von (o Roma) trobul thaj silen o xakaj/chachipen te ovel len. Kaj te mothovel pes avere lafonençar, avere dumençar e Kulturako Dokumenti si jekh sinonima mamuj o gindipen savo si kerdo bershendar, pal i intolerancia, o bi axakijripen, thaj o rasizmi. Vov (o Dokumenti) si vi e Romenge, lenge sar jekh prindzaripen, sar jekh sikavipen ka lengiri kultura, savestar axalijovel pes i losh, katar pumari kultura, kaj si jekh akcia savi silas jekh zoralo simboli.

12 • Te vorbisarel pes, te del pes дума pal akava dokumenti e manushenge kon si Roma thaj kon si Pirutne (kon kamen te piren, thaj savege si obligacia te piren), si te fulel pes ande jekh logikani buti. Lengiri historia savi si kerdi tar o drom savo pirde, nakle, thaj so dikhel pes o maj importante tar i **kultura**, o sosialna relacie, i chib, thaj aver praktire, kon dikhen o manusha kon naj andre kon si avrijal, sar i muzika, o danso/kelipen, o dzivdipen ; kaj te vakijarel pes **evroputno**, axalijovel pes soske si manusha saven naj len teritorija, save inkijaren kulturalno thaj sosialno and-o granice, o frontiere sar evoprutne manusha domut but bersha, but vaxti.

13 • Odolestar kaj e Romengi kultura si pirutni, len nailen sar e averen, naj len tana vaj monumentura, von na mekle vi servisura e manushenge kon si turijal lende von na mekle vi butija kon te shaj te sikaven i historia, thaj vi sar jekh kultura savi si oralno/vakijardi, savi vakijrel pes dzi amare givesa, naj vareso hramosardo pala lende. Kaj te del pes дума, te vorbisarel pes pal jekh evroputno kulturalno dokumenti vas o Roma, si jekh trobuipen, ande saveste te sikavel pes jekh zorali kultura aijal kaj te na dikhel pes but. Akava and-o akanutno vaxt, periodi mangel pes, trobul. O punktura save si kide si but, trobul te pashijaren pes, te sikaven pes, te kerel pes kaj te prindzaren pes te dzanen pes, thaj te del pes i posibiliteta kaj te oven kide khetanes.

14 • Trobul te phenel pes soske dzi akana, generalno, i propozicia pal o Dokumentija kerda pes kotar o nasionalna sherutnimata and-o Thema save si maj but vakijarde. Shaj te pakijas, pal o butija so vakerde pes maj opre thaj pal i buti thaj i misia savi siles o Evropako Konsilo te kerel te vazdel jekh Dokumenti/ Gido kon te sikavel o drom vas o Roma, thaj vi shaj te pakijas, kaj te nashti jekh Them membro/ somdasno te shaj te vazdel jekh gasavi programa, but kotar o Thema membrura kamen te den pumari partisipacia, ko nasionalno, regionalno thaj lokalno niveli, e inisiativençar so keren pes vaj save ka keren pes and-o futuro/vaxti.

15 • Trobul te penel pes soske ande akava Dokumenti, o prioritetija save si kerde thaj o butija saven trobun, thaj o realizacie save si kerde thaj save ka keren pes si andre ande akaija kerdi propozicia. Kaj te penel pes avere lafonençar, dumençar kaj te kerel pes *Jekh Kulturalno Dokumenti (Gido)* avel sar jekh fora sar jekh vareso jekh mothovipen pal jekh buti savi trobul, thaj sar jekh propozicia kon te shaj te kidel khetanes savore aktivitetija kon si chude avrijal, saven silen izolacia. Akaja perspektiva kerel aijal kaj o keripen te ovel and-o lache kondicie : ni trobul te xasarel pes jekh ideia, te chudel pes, thaj te rodel pes aver elementura kotar aver programa, trobul te kiden pes savore elementura thaj i programa te kerel pes khetanes.

16 • And-o dokumentija vas o gindipen kerde kotar e Evropako Konsilo and-o bersh 1992, kaj te dikhen pes o aktiviteija pal o Kulturalna Dokumentija, penel pes « kaj te shaj te kerel pes jekh modeli pal o dokumenti, trobul te alosarel pes jekh tema kon te ovel lachi thaj te achel kaj te shaj te achel ko kriterura kon si alosarde”. Dikhindor o kriterura save kerde pes kotar o Sekretariato maj anglal and-o dokumentija, ka dav tumen kajekh informacie vas o romano kontexti.

17 • *Jekh buxlijardo kidipen kotar o Evroputne thema* : naj ni jekh Them savo te na ovel les interesi thaj te na ovel dukavdo pal i buti kaj te vazdel pes i Kultura e Romengi thaj e Pirutne manushenge ; jekh dikhipe sig del i posibiliteta kaj te penel pes kaj and-o savore Thema kotar o CDCC, numaj jekh vaj duj dikhen te na ovel len interesi thaj te na oven dukavde ; aijal o Thema and-o Est/Balkani thaj and-o Ovest/Zapado, na numaj si dukavde ama vi silen jekh direktno buti jekhe pare situaciaça ; kaj te del i posibiliteta te ovel prindzaripen, te ovel jekh respekti thaj jekh buti pal i kultura, odolestar na ka kerav akate mi analiza, te shaj te azutisarel pes o pridzaripen jekhe averesa, thaj te ovel jekh partisipacia jekh buti kaj te lacharel pes i situacia.

18 • *Kaj te shaj te ovel jekh korespondencia e avere internasionalone instituciençar* : kidipen e akciendar kon keren pes and-o internasionalne institucie ni trobul numaj ama si but vazni, jekhe rigatar kaj te na keren pes

palem o butija save kerde pes, ama vi odolestar ka sajekh institucia pal akala programme kerel i buti so keren o avera. But importante, vazne aktiviteija kerde pes : ka mothovas maj but kana te resas and- akala riga, patrina vas o akcie.

19 • *Proektura thaj butija partnerençar, publicha vaj privatna, kerde ko lokalno, regionalo thaj nasionalno niveli* : o butija save kerde pes vaj save keren pes

akana, kon si sar o muzeura (kulturalna khera), kulturalna fondacie, expoziçie, spektaklura, thaj sa akala butija, si i inisiativa kotar o nasionalna sherutnipen and-o Them, tar o lokalna administracie, tar o romane asoziacie, tar e Kulturake Centrura, Universiteija, manusha kon kelen and-o teatro, thaj aver. Katar lengi rig si jekh rodipen kaj te oven partnerija, manusha savesançar te kerel pes buti, jekh moralno azutipen, texnikano azutipen maj but kotar finansikano azutipen, azutipen lovençar (dikhen o punkto kaj si maj tele). Amen ka mothovas pal akaija rig/ patrin vas o propozicie, thaj vi pal o lokalna akcie thaj akala akcie save si pal i inisiativa tar o CPLRE.

20 • *Te sikavel pes i partikularno rolija tar e Evropako Konsilo thaj leske verver partnerija* : jekhe manushenge saven najlen teritorija, o Evropako Konsilo najles numaj i misia ama vi trobul te kerel propozicie vas akala manusha thaj pal lengere kulture, te del o aztipen savo o Them nashti te del thaj te azutil so maj but and-i avlin, oblast vas i kultura. O Roma thaj lengere organizacie ni xoxaven pes (cf. o butija, o seminarija, o beshiba, o kidimata, thaj lengere resultatija) thaj von aven palpalal , mangel thaj ashugijaren kotar e Evropako Konsilo te del jekh protekcia, jekh azutipen, jekh vast, kaj akala trin elementija, e romenge thaj vi tar lengi aktualno situacia, but fora te toven pes khetanes. Odolestar jekh gasavo dokumenti si sar jekh direktno azutipen thaj vi jekh protekcia : o prindzaripen, kaj te dzanel pes jekh kultura azutisarel te ovel respekto pal i kultura thaj vi pal o manusha saven silen, ande savende si andre akaja kultura. I Roliya tar e Evropako Konsilo pal akaija buti si jekh, klaro thaj nashti te ovel kerdi kanikastar averestar.

21 • Shaj te dikhel pes akaja rolija azutipnasa pal-o verver akcie, jekh azutipen, jekh dikhipen kotar e Evropako Konsilo e romenge

si jekh moralno, fundamentalno thaj del len zor. Jekh parteneri, jekh mrege (network) kotar o partnerija inkijardo, azutisardo kotar e Evropako Konsilo, kerel aijal kaj te prindzardol te sikavel pes jekh dzivdipen, savo and-e bershenge politike, and-e bershengi historia sasas daravdo, direktno vaj bi direktno, aijal vi o bilache stereotipura thaj vi o fakti kaj e Romen najlen geografikane granice, frontiere, vaj silen numaj psixologikane frontiere, kava si jekh vareso savo vi azutil len vi na azutil len, thaj vi kaj ni len pes and-i godi and-o institusionalno plani, na dikhel pes pes lende, akava bi dikhipen opral lende ko insitusionalno plani del rezultatija and-o akcie, thaj akava si jekh dar, ande amare givesa, avgives, savore themenge. Akale butiasa, kaj te kerel pes akava dokumenti, o Evropako Konsilo del posibiliteta te sikavel pes ki evroputni scena jekh kultura savi si kotor katar savore kulture so achile, thaj vi del posibiliteta te prindzaren pes o kulture jekh averiasa thaj te ovel jekh interekulturalno dialogo mashkar savorende and-i sasti Evropa.

22 • Akaja rolija shaj te sikavel pes klasikane sar sikaven pes o aver kulturalna dokumentija kotar e Evropako Konsilo, te na del pes but vaznipen, te kerel pes direktno kotar i kordinacia tar e Evropako Konsilo. Jekhe rigatar akava del posibiliteta te dikhel maj shukar sar jekh akcia, thaj kerel kaj te ovel maj lachi organizacia kotar savore akcie kide khetanes, aijal kaj te na kerel pes repeticia te mothoven pes o butija save kerde pes but fora, sar (jekh exemplo: ande savore beshiba, kidipa, o romane delegatura puchen, kamen jekh Kulturalno Evropunto Centro, te dzanen pes o kondicie kaj te shaj te achel akava, te phenas numaj soske khetanes savore kulturalna thaj geografkane theme te kiden pes shaj te kerel pes jekh but shukar kulturalno centro, maj realistikane, maj chachipnaste – jekh Romani kulturalno evroputni Mrege/ Network – so penda pes maj opre thaj shaj te dikhel pes sar jekh periodi ande saveste o Kulturalno Dokumenti/ Gido siles funkcia).

23 • O propozicie pala savende shaj te kerel pes buti, si but vazne si vareso so trobul thaj nashti bi lesko, i buti pal akava si mothovdi and-o aver raportija thaj dokumentija vas o Roma, save kerda/ si publikacia tar e Evropako Konsilo. I buti del jekh

mothovipen, pal e Romengo barvalipen, ka lengi situacia thaj so kamen von pal i kultura. Jekh butijaki programa si vazdi, kerel pes pal i koperacia, thaj silas kaliteti kotar e Evropako Konsilo, thaj te shaj te del pes andre ande late musaj, trobul o akcie save keren pes te fulen and-o kriterura, thaj trobul o manusha kon kamen te fulen te oven katar jekh mrege/ network (vaj mrege, networks – sar exemplo museura, expozicie, fotografie, akcie pal i muzika...) jekhe romane kulturalno dokumentoske/Gidoske. O butija save kerde pes pal o aver akcie vas o Roma, sikaven kaj kana si jekh « label » etiketo, marka tar jekh internacionalno institucia achel maj lokeste i buti thaj o relacie mashkar o partnerija si maj lache so maj o lokalna thaj nasionalna administracie, thaj si maj lokeste kana mangel pes azutipen lendar (kaj te den buro/livni/ofisi, texnika, sar exemplo kaj te den o tan te ovel spektakli vaj expozicia) vaj love.

24 • Butija pal o sikavipen, pal o rodipen thaj pal o nevipe : shaj te mothovas kaj ande akaja avlin/ oblast sasi nevo. Akana, aktualno si but iniative, ande savore avlina/ oblaste: edizia, muzika, slike/fotografie, thaj aver; Akala butija sikaven pes and-o bilache kondicie, na numaj odolestar kaj naj love ama vi odolestar kaj o manusha kon si turijal nakamen but. Trobul sig, te azutisarel pes pal o punktura save mothovde pes maj opre : te sikaven pes thaj te del pes posibiliteta te ovel koordinacia mashkar o partenija, odolestar savore akcie save si chude shaj ka kiden pes thaj te toven pes and-o lache kondicie, thaj vi o azutipen savo ka del pes kotar o kulturalno romano dinamizmi and- o Evroputno Dokumenti vas i Romani Kultura. Pal o sikavipe, pal o rodipen thaj pal o dikhipen, ka putras chaches neve butija, soske dzi avgives nashti kerda pes but. Savore kotar o partnerija, savi te si lengi kompetencia, lengi buti, lengi misia, ka ovel leske but, ka anel leske but, savore kolaboracie.

25 • Jekh posibiliteta kaj te ovel jekh konkretno aplikacia kotar saste o butija : akate shaj te penel pes soske naj pares te kerel pes konstatacia pal o butija save si verver thaj konkretna, sar exemplo sar and-i buti pal o Manushesko Xakaj/ chachipen thaj vas i Demokracia, sar vi i Interkulturalno Edukacia, pal i produkcia : pustika, broshure informaciasa, evroputne expozicie

pal o dokumentura pal verver theme, te ovel jekh informaciako lil, te kerel pes buti e ternençar, thaj aver.

26 • *I posibiliteta kaj te shaj te azutisaren pes o akcie mashkar lende andre and-o Evropako Konsilo, and-o verver avlina/oblaste* : desh bersh maj anglal si kerde thaj keren pes verver inisiative and-o savore riga (E Ministerengo Komiteti, i Parlamentarno Asambleija, CPLRE, CDCC, thaj aver.) akala chon, dikhindor i phari thaj bilachi situacia e Romengi, thaj o dikhipeen savo den o thema membrura, thaj kotar i buti and-o sekretariato, kiden pes savore gindimata khetanes, thaj vi e butijake propozicie and-o verver avlina/oblaste and-o Evropako Konsilo.

27 • Kaj te keras konkluzia pal akava generalno mothovipen, dikhas soske i ideia kaj te kerel pes jekh Evroputno Dokumenti vas i Romani Kultura pashijarel pes but, e butiençar pala savende kerel pes buti and-o Evropako Konsilo and-i avlin/oblast vas e Manusheske xakaja/chachipena thaj i Demokracia, i buti kaj te prindzarel pes te sikavel pes o kulturalno barvalipen thaj ververipen, thaj vi o programe save keren buti vas o Kulturalna dokumentura :

« - te keras kaj te dzanel pes sasto barvalipen kotar amaro kulturalno dokumenti ;

- te azutisarel pes kaj te ovel jekh kolaboracia te sikaven pes o butija pal i kultura maj dur kotar o politikane thaj nasionalna granice ;

- te biandjiol jekh dinamizmi vas i kooperacia ;

- te zorijarel pes o interkulturalno dialogo ko evroputno niveli ».

O propozicie khetanes

28 • O propozicie save si andre and-o dokumentura bichalde kotar o organizacie pal savende si kerdo akava raporti, but fora si but detailura thaj theme andre save shaj te len pes thaj te toven pes and-o Kulturako Dokumenti. Akate amen sikavas sar jekh sinteza, o piste, o komentarija, save sikaven o interesi, o barvalipen, thaj i posibiliteta kaj te kerel pes, kaj te ovel realizacia.

29 • Dikhindor i klasikani buti pal jekh dokumenti, thaj o modelura pala savende kerde pes o aver gasave dokumentura, shaj te keras aijal, kaj te sikavas o maj anglutne bare migracie e Romenge, te sikavas o orientalna granice and-i Evropa thaj and-i Disutni/Zapadna Evropa. Si textura and-i arxiva thaj shaj te keren pes kidimata/beshipena kon te sikaven e Romengo Drom and-i Evropa, o beshipen e Romengo bute vaxtestar, bute vremestar khetanes e avere manushençar turijal lende. Si sa o butija kaj te shaj te ovel pativ, jekhe rigatar si i origina kaj o Roma aven katar i India, avere rigatar si o migracie save inkijarde e Romen dzi ki Amerika, Australia, oUnesco shaj ka del maj but informacia, kaj te tovel pes and-o dokumenti savo astarta te kerel e Evropako Konsilo.

30 • Jekh gasavo Kulturalno istorikano dokumenti, shaj te kidel pes vi avere istorikane butiençar, vaj avere dokumentoneçar kon si sar referencia vas o Roma thaj o Phirutne Roma, pal akala butija amen shaj te dikas pal o maj bare givesa vas o Roma thaj o Phirutne Roma ; odolestar shaj te dikas o tan pal o somudaripen, o kamura ande savende sasas o Roma, te dikas and-o kajekh thema sar i Andalousia vas o flamenco, o Hongriko them vas o gilija thaj i muzika. Jekh kino, savo kerda pes jekhe Romestar sikavel but shukar e muzikako barvalipen thaj e gilengo. Akava ka del and-i istoria thaj e romenge jekh chachipen, kon ka kerel aijal kaj te prindzarel pes, te dzanen pes maj shukar o Roma, thaj te ovel respekti karing/mamuj lende.

31 • Dikhel pes soske nanaj te ovel pares te arakhen pes o punktura and-o akava dokumenti, but lendar existuin : centrura pal i dokumentacia, muzeura, asoziazie vas i kultura, teatrura, departamentura and-o Universitetija ; o texto maj dur, vas o akcie sikavel kaj si grupe kerde kotar o transnacionalna expertura, manusha kon keren buti pal i istoria, savençar e Evropako Konsilo kerel buti, savençar ka kerel pes buti pal i koordinacia thaj pal i expertiza

(publikacia and-o thema thaj pal o bare givesa, te zorijarel pes maj but i buti pal o arxive thaj pal o rodipen kaj te shaj te kerel pes maj shukar o dokumentura thaj te shaj te sikaven pes, te oven dzivde te na bistardon, thaj aver.)

32 • Jekh mrega/ network kotar o muzea : kerde pes muzeura and-o verver thema and-i Evropa. Jekh mrega/network ka del posibiliteta te shaj te sikaven pes o dokumentura jekhe avereste te sikaven pes o expozicie, thaj si vi i muzeura kon si putarde te sikaven jekh expozicia vas o roma : jekh konrektno edizia pal o katalogura si jekh posibiliteta kaj te zorijarel pes i buti and-o muzeura thaj te sikavel pes lengo barvalipen, te dzanen pes o butija, o zanajatura save keren o roma ka oven jekh but importanto, vazno suporto, azutipen kaj te ovel prindzaripen kotar i evroputni kultura ; jekh buti pal o expozicie shaj te sikavel soske e romen thaj lengiri kultura silen aver artistura (muzika, gilija, piktura, literatura, thaj aver.)

33 • Jekh mrega/network te ovel kerdi trupendar, manushendar kon piren te keren spektaklura (teatro, kelipen, muzika) : shaj te oven beshimata kaj te kerel buti, thaj te vazden pes proektura, te dikhel pes sar te keren pes festivalura and-o verver thema and-i Evropa ; trobul te penel pes soske kotar o propozicie save inklen katar i anketa savi kerda pes pal akava raporti mothovel pes jekh proekto pal jekh mobilno teatro, savo te resel dzi and-o gava kate beshen o roma thaj save na sasas len posibiliteta te dzan thaj te prindzaren o teatro; akaja ideia si pashi pal i ideia savi vakijarel pes bute vaxtestar kaj te ovel jekh romano zirko/kulturalno zentro savo te shaj te pirel and-i sasti Evropa ; o aksesio ande leste naj pares te ovel savorenge thaj so maj maj but and-i avlin/oblast pal i shkola, akaja propozicia kerel pes kaj te shaj te ovel valorizacia/ prindzaripen jekhe kulturalnone dokumentoske kotar o teatrura ande savende si marionetke.

34 • And-o avlina/oblaste pal i muzika, o gilija, i literatura, o izkustva, o kerdipen e kulturalone dokumentoske ka del posibiliteta, kaj te arakhen pes o artistura save naj but prindzarde thaj vi te dikhen pes lengere butija, si but importanto thaj trobul te kerel pes sig kaj te kiden pes savore poezie, gilija, romani muzika andar sasti Evropa. And-o akanutno momento, akana ande akaija vriama pal akala butija so keren pes, keren kaj akaja akcia, akava keripen pal akava dokumenti fulen direktno sar objektivi thaj sar produkti, and- e akava Evroputno kulturalno dokumenti.

35 • And-i avlin/oblast pal o teatri, fotografia/kino, thaj vi ande aver avlina/oblaste,

jekh Dokumenti ka del posibiliteta te kiden pes savore ekipura save keren buti dur averestar, thaj sar jekh exemplo akava ka del posibiliteta e grupenge pal i (istoria, i chib, i pedagogika...) te den pumaro gindo thaj pumaro azutipen (te keren o szenario, o translacie pal o klacikane butija and-i romani chib, thaj vi tar I romani chib and-o aver chibijia). Si vazde/kerde teatrura thaj save len kontakti jekh avresa.

36 • Pal o propozicie save si kerde inkijarel pes but kaj te ovel jekh pashijaripen, jekh kidipen e artistikane aktivitonençar thaj e edukaciako sektori : te del pes generalno informacia e chavreng save dzan ki shkola, so maj te ovel kolaboracia, and-i mashkarutni shkola and-o shkole save si pal i muzika, pal o izkustvo, te lachijaren pes o instrumentura, te dikhen pes o tradisionalna thaj moderna butija : sumnakuni buti, sasturni buti, mednikani buti, kashteski buti...).

37 • I buti pal o zanaijatura inklisti, avel kotar o dokumentija save bichalde pes katar i anketa. Penel pes soske, o tana kaj ka kerel pes i expozicia, nasionalna, lokalna, evroputne thaj vi te oven pirutne, shaj te kinen pes kajekh kotar o butija pala savende sikaven pes, pal savende kerel pes i expozicia. Musaj te penel pes o moderno karakteri vas i romani tradicia pal o lachijaripen : Ande jekh vaxt/vriama ande saveste si kriza, kaj te kerel pes buti pal e butiengo lachijaripen, kava si jekh vareso savo sikavel e romengi kapaciteta pal o lachijaripen ko butija.

38 • Jekh mrega kotar o manusha kon keren edizia pal o buletine thaj pustika : si but publikacie save keren pes pal i kultura thaj ka ovel maj shukar lenge te kiden pes jekh averesa. O terne manusha kon keren o buletine vas o lila shaj te ovel len jekh azutipen thaj vi te kerel pes lenge jekh formacia/siklijavipen(te kerel pes jekh nialeski shkola, shaj te gindisaren pes vi pal aver butija save te keren pes lençar sar PAO thaj aver) ; jekh «

pustikako evroputno kher » te ovel kerdo sar jekh mrega/ network, kon te del i posibilitea te sikaven pes, te len pes, thaj vi te kerel pes produkcia pal o importantna/vazne dokumentija, save si domut, thaj naj len but, o purane lila, kinura, dokumentura pal o video, muzika, fotografie, thaj aver.

39 • Jekh mrega/network kerdi kotar o universitetska centrura : and-i Evropa, xari po xari vazde pes ekipura, te kiden pes, te kiden pumari buti, maj palal lengi buti te lel pes and-e Kulturako dokumenti, thaj trobul to ovel and-o avlina/oblaste (chib, siklijavipen pal i chib, rodipen/ research, historia, sosiologia, thaj vi o butija save kerde pes pal o rodipen, o butija kerde kotar o expertura (pal i historia, lingvistika, pedagogika) thaj vi akala save keren pesa kana, save shaj ka toven pes andre and-o Dokumenti pal i Kultura, thaj akala dokumetija save ka oven andre and-o Dokumenti ka ovel len jekh fundamentalno vaznipen/importancia thaj ka den jekh baro impakti e siklijavipnaske thaj save ka den o anglutnipen e akcienge save keren pes.

40 • O Roma thaj o feste, o bare givesa and-i Evropa : i prezentacia e Romengi si but importante and-o but givesa, lako sikavipen del posibilitea te kerel pes senzibilacia te shaj te prindzaren la vi o avera, te dikhen akale kulturako barvalipen, thaj akava te kerel pes and-o bare interkulturalna givesa, bare artistikane butija si sikavde, thaj sasti Evropaki istoria sikavel pes ande akala bare givesa.

41 • Kana keren pes o bare givesa, maj keren pes vi kulturalna givesa, festivalura « heritage weeks », thaj aver. Akala aktivitetura keren pes kaj te sikavel pes, te prindzaren pes o Roma, thaj I organizacia akale butienge kamel but buti, thaj o manusha kon keren akala butija xan but xoli, thaj kana keren pes akala butija si jekh but baro interesi. Kaj te kiden pes akala butija, te pashijaren pes ka ovel maj lache, te kerel pes jekh organizacia pal I produkcia (expozie, konferencie, thaj aver.)

42 • Jekh aspekto khetanes jekhe proektosa si sikavdo and-o dokumentura save inkluste katar i anketa: aijal si i organizacia kaj te ovel jekh evroputni expozie vas e romane dzuvliaki situacia

and-i Evropa, savi ka del posibiliteta te kiden pes o verver asociacie save keren buti ande akaija avlin/oblast thaj save sikaven thaj zorijaren e romane dzuvliaki rolija, i romani dzuvli arakel pes ande jekh but phari situacia, I diskriminacia si duj fora pe late, sar jekh dzuvli thaj sar jekh Romni.

43 • I tema pal i expozicia dikel pes sar jekh tema savi vakijarel pes but fora, sar penda pes ande aver punktura ; musaj te penel pes soske and-i buti kaj te kerel pes te ovel jekh axakijaripen mashkar o manusha, i expozicia shaj te dikel pes katar kajekh manusha sar vareso savo nailes but zor, kaj te sikavel pes but buxlijarimdos, and-o forura thaj and-o gava, kaj te shaj te na oven maj but bilache dikimatura thaj stereotipura karing o roma. Thaj vi kerda pes i propozicia kaj te kerel pes jekh kulturalno centro andre ande jekh zird/treno, te ovel ande leste jekhe rigatar jekh muzeo thaj expozicia, avere rigatar te ovel jekh pedagogko akcia khetanes e shkolasas, te oven kulturalna manifestacie, kana o treno/zird achel pe jekh tan (shaj te gindisarel pes te oven vi kamionura).

44 • Kerdi si vi propozicia kaj te kerel pes po evroputno niveli jekh « romano kurko » savo te kerel pes ande verver thema and-i Evropa, te oven verver kulturalna manifestacie, sakon bersh te alosarel pes o tan kaj ka kerel pes o importantno festivali.

45 • Si importante te tovel pes o akzenti na numaj pal i produkcia vas o materiali, vas o teksti, ama trobul akava materiali te sikavel vi slike/imagura : foto, video, te kamas akava te resel but manushende, te kamas kaj o Dokumenti ande o kondicie agvives/ i analfabetizacia, naj e averende si so maj but pash o Roma. Jekh baro akzento tovel pes vas i fotografia : voj sikavel, voj kerel te axaljiovel pes savorendar, savore shaj te dikhen, naj but phares texnikanes thaj pal o love, thaj naj pares te piravel pes katar jekh tan pe aver, shaj te sikavel pes, shaj te kerel pes lake publikacia ; voj shaj te del jekh butijako kotor thaj shaj te ovel jekh but lachi buti, sar jekh but importante vektor (i presa kamel but, puchel but pal o slike/ fotura) ; o manusha saven silen i kompetencia shaj sig te keren jekh mrege/network kaj te keren buti thaj te ovel len koperacia mashkar lende.

46 • Kaj te del pes o baripen, o maj baro vareso, kotar o Evropako Konsilo savo kana ka ovel manifestacie vaj produkcie and-o kadro vas o Kulturalno Dokumenti, ka del jekh zoralipen vas i mobilizacia thaj ka ovel les jekh but bari zor sar simboli.

47 • Savore akcienge save ka toven pes and-o Dokumento vas i Romani Kultura thaj savore temenge andre thaj akcie ka ovel shukar te kerel pes jekh repertoari vas o trupe, vas o muzeia, vas o expozicie, thaj aver. Ande te toven pes o adresura thaj o kontaktura, thaj aijal ko aktura and-e Kulturako Dokumenti (artistura thaj partnerija) te shaj te prindzaren pes maj shukar, thaj o manusha kon kamen te keren festivalura, publikacie, te akharen len, te shaj te dzanel pes lenge thaj o manusha te fulen and-o kontakti lençar.

48 • Akala punktura si vadze ande jekh stadi sar propozicia ; ka ovel shukar maj dur te dikhel pes te ovel konkretizacia, thaj musaj te dzanen pes o aktivitetija save shaj te keren pes, thaj save ka oven o kriterura kaj te del len i posibiliteta te fulen and-o Dokumenti vas i Romani Kultura, te kerel pes jekh kalendari vas i buti te del pes informacia e romenge thaj vi e averenge kon naj roma te dzanen so achel te len kan pal i buti, thaj kotar o repertoari savo del i situacia te kerel pes buti ande jekh mrege/network. Dikhel pes soske, jekh Dokumenti vas i Romani kultura shaj te ovel sar jekh modeli sar referencia, pal i informacia savi ka ovel andre, thaj vi pal sa o butija save si phende maj opre, kaj e Romen naj len them thaj silen but problemura, pal o vaznipen vas i pedagogko buti savo vov sikavel thaj akaija buti kerel pes manushenge kon si oxto milionura thaj o thema membura ande savende von train/ beshen/ dziven na kerde ni jekh var jekh akcie vas lende.

49 • *Te vazdel pes jekh centri vas o resursija thaj jekh plani vas i komunikacia* : akava elementi mothovel pes but fora kana gindisarel pes and-o dokumentija vas i kultura. But trobul jekh gasavo centri kaj te shaj te ovel sukcesi, lachi buti and-o kulturako dokumenti, vov del posibiliteta te dikhen pes, te dzanen pes o akcie, te del pes jekh spezifikani thaj generalno informacia, jekh kordinacia thaj jekh mrege network ka den zor i buti and-o dokumenti. Trobul te penel pes soske, si tovdi jekh

logistika/texnika ko evroputno niveli vas o aktivitetija save kerde pes dzi akana ande edukaciaki avlin so maj but e azutipnasa kotar i Evroputni Komisia, akaija logistika/texnika shaj te lel pes thaj te kerel pes lasa buti pal o dokumenti. Akala butija pende pes reguliaro so maj but and-o palutne textura kotar i Parlamentarno Asambleija thaj o CPLRE.

50 • Shaj te tovel pes akcenti and-o lila savi si and-e Kulturake Dokumentija kaj te ovel jekh “chachutni politika vas i produkcia”. Trobul te ovel jekh axo/kotor vas o gindipen thaj te ovel konkretno rezultati kotar kaijekh akcie: katalogo andre te ovel les fotura/slike vaj expozicia and-o muzeia, pustik vas I historia, vaj vas I romani kultura, thaj aver. Ande akaija buti, o Dokumenti fulel khetanes e avere akciençar save keren pes ko evroputno niveli, sar mothovel pes maj dur, o produkcie vas o Dokumenti ka ovel len jekh azutipen kotar e Evropako Konsilo savo te dikhel te sikavel kajekh kotar o dokumentija save si sar baza. Kaj te tovel pes I strategia vas I produkcia thaj te lel pes I informacia savi si, akava si jekh akcia savi trobul e Dokumentoske, thaj si jekh kotar I maj bari prioriteta savi inklisti and-I anketa, o akcenti tovel pes pal o pozitivna butija, ki lachi informacia , kaj te marel pes karing/mamuj I diskriminacia, thaj o bilache stereotipia, thaj so maj but and-o siklijavipe: kerdi si propozicia vas o verver akcie and-o verver aspektura, sar jekh exampli te ovel publikacia pal o paramisia, ande te toven pes sa o artistikane kalitetija thaj I romani kultura.

51 • O profili vas o partnerija sikavel pes e akciençar save si mothove akate, okote, thaj trobul numaj te ovel jekh lachi koordinacia savi te kidel len mashkar lende.

I anketa savi kerda pes, dinija lache resultatura pal akava aspekti. Akate si importante te penel pes soske o kerde propozicie nakle o stadi kaj te gindisarel pes pala lende. I buti kerel pes pal akava, thaj kaj te kerel pes o Dokumenti ka ovel jekh azutipen pal akala akcie, ka del pes lenge vast, jekh prindzaripen, thaj ka del jekh posibiliteta kaj te zoriaren pes thaj te inkijaren pes maj but khetanes.

52 • O partnerija shaj te oven akala (ande akava stadi vadze naj kerel pes distankcia pal o azutipen kotar o partnerija, sar patronagi, sar jekh azutipen direktno katar lenge aktiviteija thaj

lovingo azutipen - shaj te mothovas kaj o verver partnerija savore khetanes kamen te den vast, te azutin savore seriozna proektija, te den vast te azutisaren kaj te vazdel pes jekh programa) :

Vas i but and-o publichno sektori

- o ministerija so maj but vas I Kultura thaj I Edukacia thaj vas o sozialna butija, khetanes e manushençar kotar i mrega/network tar o foro (so penel pes e CPLRE) I buti pal o foro, o khera, thaj aver.
- khetanes e ministerençar, o spezializirime organizmura save si vas o muzeia, vas o institura pal i formacia vas e edukaciake pushiba...
- o universitetska institutija: but lendar silen siklijavne save keren rodimata thaj saven silen spezializacia thaj kaj te ovel jekh mrega/drakin si jekh vareso savo naj phares te kerel pes thaj si logika ande leste;
  - o lokalna administracie (te dikhel pes o proekti CPLRE) thaj o federacie and-o
  - lokalna administracie (o forura jekh sar avereste)

Sosi andre and-o privatno sektori

- o romane asociacie save keren buti vas i kultura ; musaj te penel pes soske so penda pes and-i anketa thaj so inklel katar i anketa inkijarel pes kaj o Roma von khetanes pumare acociençar save keren buti vas i kultura, te oven o aktura thaj o manusha kon te keren e Kulturako Dokumenti, von te oven o manusha kon penen save si o prioriteija, thaj von te oven o manusha kon te keren buti pal e kulturake akcie ;
- o acociacie save keren buti pal i kultura thaj save keren buti pal o romane butija : trupe, muzika, kelipen, muzeia, klubura... thaj agencie pal o spektaklura saven silen relacie e asociençar save keren buti pal i kultura ;
- o manusha save keren lila informaçiasa thaj pustika vas o roma ;
- o organizmura vas i informacia thaj i presa (jurnalija, radio, televizie) ;
- o fondacie (maj but and-i centralno Evropa thaj and-i Iztochno Evropa/Balkani, but fondacie den jekh azutipen thaj inkijaripen ko lokalna proektija – lengo interesi si but baro kaj te oven

mrega/network thaj te shaj te ovel jekh maj lachi komunikacia thaj te del pes o siklijavipen o dzanglipen maj laches) ;

- profesionalna organizacie : muzicharija, autoriija –kompozitorija, arxitektura...

53 • Akana dzanglimnasa so achel ande akava momenti, savi buti kerel pes, si ekupira kon keren buti sar volonterija thaj kamen te den pumari kompetencia, pumaro dzanglipen kaj te kerel pes akava Dokumenti vas i Kultura, kaj te len pes kajekh punktura save aven katar i informacia savi bichalda pes thaj aver punktura save ka azutisaren, ka den vast te kerel pes o dokumenti, xari po xari kaj te kiden pes savore punktura khetanes ka achel i mrega/network thaj ka kerel pes buti pal o aktiviteturija thaj manusha kon keren buti pala lende ka zoriaren les e bershençar.

54. Dikhel pes te kerel pes jekh kontrektno lil, pustik, thaj and-o bersha pal o 1994 ka trobul te kerel pes buti thaj te dikhel pes pal o mothovde punktura thaj te kerel pes indentifikacia, te dikhen pes sa o kontaktura kotar o romane asociacie.

Jekh proekto pal saveste te kerel pes buti ka sikavel pes anglal o Evropako Konsilo ko agor ko bersh 1994, thaj vi te tovel pes o kerdipen, te ovel starti pal o Kulturalno dokumenti and-o bersh 1995.

Maj but buti vas o akcie *Evropako Konsilo*

Konsilo vas i Kulturalno Kooperacia

55 • O CDCC, deshe bershendar (kotar o bersh 1003), organizirisarel and-e edukaciaki avlin/ oblast aktiviteija, kerel so shaj pala leske posibilitetija, vaj kerel reguliaro aktivitetija : 4 seminarija thaj jekh importante politika vas i publikacia thaj o sikavipen/distribucia pal o raportija. Kaj te ovel akava Dokumenti vas i Romani kultura dikhel pes soske trobul, kamel pes akava. O CDCC shaj te kidel pire aktiviteija thaj te tovel len andre and-o Dokumenti vas i Romani kultura : and-o kadro pal o burse e siklijavnenge, sar jekh exemplo shaj te keren pes seminarija, ande jekh thaj aver them, aijal ka zoriaren pes o aktiviteija thaj ka dikhel pes sar shaj te toven te oven khetanes. O CDCC shaj te

dikhel sar te kerel i publikacia vas o dokumentija, and-o kadro vas i formacia thaj i informacia e siklijavnenge, aver personali pal i Edukacia thaj aver publike (manusha kon keren buti and-i administracia, thaj aver.) shaj te kerel pes aijal kaj i informacia te avel direktno katar o partnerija save si andre and-o dokumenti thaj shaj te sikavel pes napal/ pal odova anglal maj bute manushende, thaj anglal savore membrura kotar i mrege/network.

56 • I Resolucia adoptisardi/ lini and-o bersh 1993 kotar o CPLRE (dikhen maj tele) inkijarel but kaj o CDCC te kerel buti pala piri akcie. Akana ande akava momenti, o CDCC kerel vi o Dokumenti vas i Romani kultura kerel thaj vi aver proektura vas o roma : publikacia pala jekh pustik savi te sikavel i situacia and-i Evropa : « *Roma, Tsiganes, Voyageurs* », partisipacia thaj distribucia/sikavipen and-i Centralno thaj Orientalno Evropa, pal o lila informaciasa thaj pal i pedagogika, preparacia vas o aktiviteija al o proekti « Demokracia, Manusheske xakaija, thaj Minoriteija : kulturake thaj edukaciake aspektura » (seminarija, rodimata/research- akcie, thaj beshimata) thaj aver. Akala aktiviteija aven thaj pashijaren pes but e Dokumentosa thaj shaj te toven pes ande thaj sasti informacia te ovel jekhe taneste thaj te del jekh zoralipen thaj jekh posibiliteta te dzal pes maj dur, te sikavel sasti experienca thaj sasto dzanglipen.

Konferencia kotar o Lokalna thaj Regionalna administracie thaj sherutnimata

57 • O Lila save keren pes vas o Kulturalna Dokumentija mothoven « soske si but vazno, importante te keren pes akala dokumentija thaj trobul, kamel pes te oven kontretna iniziative save te aven kotar o lokalno thaj regionalno niveli thaj kotar lenge administracie/ sherutnimata thaj te dikhen pes, te len pes kotar o evroputne thema”. Pal akala punktura thaj pal akaja buti o CPLRE penel thaj sikavel jekh realno pashijaripen.

58 • Maj but 10 bershendar, i Resulcia 125(1981) o CPLRE kerel buti thaj del gindo pal o pushiba vas o roma thaj o manusha kon

piren. And-o julaj 1991 kerda pes jekh kidipen/beshipen kotar I Komisia vas I Kultura thaj I Edukacia thaj I Media thaj vi I Komisia vas o Sozialna butija thaj o Sastipen, o rezultatija katar lengi buti sikavda jekh pari situacia. Thaj vi jekh kidipen tar o manusha kon keren buti and-I administracia thaj o roma, kerda pes kotar o CPLRE and-I Slovakia and-I oktobra and-o bersh 1992. Ko agor ko kidipen dikhla pes kaj si but importante thaj vazno thaj and-o konluzie inkliste duj maj vazne butija – save shaj te den jekh mothovipen/ otgovori ko pushiba, thaj te lel pes vi I posibiliteta thaj o dinamizmi savo isi and-o Evropako Konsilo: kaj te kerel pes o dokumenti vas saveste amen akana das duma/ vakijaras, o *Evroputno Dokumenti vas I Romani Kultura* thaj vi I buti savi kerel o CPLRE vas I *mrega/ network kotar o forura* and-I Evropa ande savende beshen/dziven roma. Dikhel pes , si klaro kaj jekh gasavi mrega/network fulel/ pashijarel pes but jekhe gasave dokumentesa thaj akala duj propozicie fulen jekh mashkar averijate.

59 • Maj palal, ki sesia ko 16 dzi ko 18 marto, o CPLRE adoptisarda/lila i Rezoucia 249 (1993) vas o Roma and-i Evropa, rolia thaj responsabiliteta tar o lokalna, regionalana administracie/sherutnimata.

Kajekh pragrafura kotar akaja Resolucia trobul te penes pes akate soske si but vazne/ importante thaj fulen vi ande akava dokumenti vas i Romani Kultura, o CPLRE

« kamel katar piri Komisia vas i Kultura, Edukacia, thaj i Media thaj katar

piri Komisia vas o Sozialna butija thaj o Sastipen te del anglal, te kerel

jekh mrega/network kaj te shaj te azutisarel te ovel jekh maj lacho

te del pes thaj te sikavel pes maj lokeste i informacia, te oven mikro/cikne

proektura mashkar o manusha, te keren pes analize te len pes desizie vas

i buti thaj te ovel evaluacia, te dikhel pes sar dzal i buti (...)

Kamel kotar e Ministerengo Komiteti and-o Evropako Konsilo (...)

te kerel kaj o Konsilo vas i Kulturalno Koperacia te vazdel jekh buti thaj te dikhel i kerdi buti deshe bershendar thaj te tovel sa and-o lila, and-o pustkia, te ovel publikacia, te ovel informacia vas i shkola, thaj o siklijavipen e romane thaj e terne chavenge; te kerel koperacia kaj te tovel pes jekh mrege/ network mashkar o roma (...) te ogranizirasel seminarija kaj te kerel formacia vas o siklijavne thaj aver personali, and-o kadro ka akaija mrege/ network, te gindisarel pes maj zoraleste vas o romano pushibe akava te kerel pes maj but and-o kadro vas o proekti“ Demokracia, Manusheske xakaija, thaj Minoriteija: kulturalna thaj edukaciake aspektura; te lel and-i godi i posibilitatea kaj te kerel pes o Evroputno Dokumenti vas i Romani kultura and-o kadro vas o programe vas o Evroputne Kulturalna Dokumentija“.

60 • And-o aver avlina/ oblasti, Manushesko xakaja, CDMG, vi von gindisaren. Kaj te penel pes o chachipen si jekh but baro procenti kotar o aktiviteija savo kerel e Evropako Konsilo kaj keren pes vas o Roma. Dikhindor o xarakteristike thaj i aktualno situacia, trobul si logika thaj si importante te kerel pes jekh globalno proekti vas o Roma thaj o Pirutne Roma savo ka ove land-o kadro vas o « measure thaj confiance –pakiv » save akana aktualno si definisarde, kotar o sekretariato.

I Rekomandacia adoptisardi/ lini kotar i Parlamentarno Asambleija and-o februaro 1993, vas o Roma and-i Evropa, mothovel but vas o inisiative ande akaija avlin/oblast.

Evroputni Komisia

61 • Dzi akana, and-e kulturaki oblast/avlin, i institucia partneri e Evropake Konsuleske si i Evroputni Komisia, so maj pal i buti kaj te ovel aplikacia/realizacia vas i Resolucia savi sasas adoptisardi/ lini and-o bersh 1989 kotar e Ministerengo Konsilo vas i Edukacia, vas i edukacia e romane thaj e pirtune chavenge. Kerda pes buti pala but akcie. But akale akciendar si pashe, thaj fulen e *Dokumentesa vas i Romani Kultura*, so maj but jekh grupa pal i historia, jekh grupa pal i lingvistika, jekh grupa kotar romane expertura vas i pedagogika, jekh produkcia vas o pustika thaj vi dokumentura pal o video, verver ekipija thaj vi proektura pilot save si kerde kotar i Evroputni Komisia.

And-o kadro vas i akaja Rezolucia o thema membrura kerde aktivitetija. O texti ande akaja rezolucia mothovel kaj trobul te ovel koperacia e Evropake Konsulesa, thaj o komentari kotar o Evroputno parlamenti, kana putarda jekh linia vas o budgeti kaj te ovel realizacia/aplikacia vas i Resolucia, mothovel but shukar, thaj klaro soske trobul te ovel koperacia.

62 • Akava so kerda pes and-o kadro vas i Evroputni Unia kerda pes so maj but ande edukaciako sektori. Odolestar shaj te ovel jekh lachi thaj shukar kolaboracia: aijal mothovel ande jekh sinteza sikavdi ande jekh dokumenti tar e Evropako Konsilo vas o Kulturalna Dokumentija,

“ katar savo teme thaj diskusie inklel sar jekh tema vas o kulturalno dokumenti, thaj vas I buti and-I praktika, e edukaciaki avlin/oblast dikhel pes sar I tema sar maj interesanto thaj maj vazni pal savijate kerel pes buti”.

63 • O pushiba sar kaj te ovel jekh azutipen – maj but vas i logistika kaj tar o love

- expozicie, spektaklura, romane muzeia, si maj but thaj maj but, thaj sar dikhel pes jekh gasavi posibiliteta achel, fulel direktno vas jekh Dokumento vas i Kultura thaj achel direktno e akciençar e butiasa savi kerel pes ande edukaciaki avlin : o verver programe ka araken pes thaj ka fulen khetanes andre thaj ka azutisaren but.

64 • Ande akava konteksti i butijake grupe pala savende vakijarda pes (vas i istoria, lingvistika, pedagogika) shaj te len pes sar expertna grupe : jekh barijaripen akala romane grupenge save si and-i Evropa, shaj ka del len posibiliteta te akharen expertonen andar savore thema and-i Evropa : jekh gasavo barijaripen kerel pes aktualno kotar e Evropako Konsilo vas i grupa kotar o manusha kon keren buti pal i historia. Aijal kaj te kiden pes akala butija ka del pes posibiliteta te ovel « jekh pashjaripen » vas o verver akcie, thaj naj ka keren pes o butija palem, pal jekh fora, thaj ka kerel pes jekh zorali expertisa pal jekh zoralo niveli.

Unesco

65 • Ni trobul te penel pes kaj o Unesco ka ovel direkto andre, sarkaj si o exemplo vas o Drom tar SOIE – jekhe romane

kulturalnone dokumentoske and-o thema save inklen geografikane katar i Evropa : sar mothovel ande but punktura maj opre, o interesi ande but thema and-i Evropa vas o romane pushiba, si chachutno savore manushenge and-o sundal. O Unicef, akana ande akava momenti gindisarel kaj te vazdel te kerel akcie e romane chavenge.

CSCE

66 • O pozicie katar o CSCE (Copenhague, Genève, Moscou, Helsinki), save keren buti thaj den and-i godi ande pumare thema o pushiba vas o roma thaj vas e romanegi pari situacia, thaj sikaven kaj trobul te kerel pes buti kaj te lacharel pes i situacia, fulen thaj astaren than and-o akcie and-o Dokumentni vas i Romani kultura.

Jekh alav e Dokumentoske/ sar te akharel pes o Dokumenti

67 • Sarkaj vazda pes i ideia kaj te ovel jekh Dokumenti vas i Romani Kultura and-o beshipen kerdo kotar o CPLRE ki oktobra and-o bersh 1992 and-i Slovakia thaj prindzarda pes, dikhla pes ofizialno and-i Resolucia ko marto and-o bersh 1993 kotar o CPLRE, but fora akaija ideija mothovda pes thaj vakijarda pes pala late, sa jekh fora kana sas beshipena, mitingura, sa del pes buma pala akava dokumenti thaj aver. Thaj aijal jekh dokumenti kerdo tar jekh bi-raipnikani organizacia/ONG kotar i Rumania savo sikavda ko seminari kerdo tar o CSCE ki mai and-o bersh 1993 and-i Polska/ Varshava (*Human Dimension Seminar on National Minorities*) ande akava dokumenti kerdo sar jekh sinteza sikavde pes verver propozicie save kerde pes kotar o verver institucie. Te ne bistarel pes i rezolucia savi lila/adoptisarda o CPLRE andre ande late sikavel pes/penel pes i posibiliteta te kerel pes jekh Dokumenti vas i Romani Kultura, thaj del pes propozicia te akharel pes o dokumenti *Eurodrom*.

Akava lafi shaj te alosarel pes aijal kaj te shaj e kidel thaj te del jekh maj

baro gindo and-i romani chib : andre fulel o lafi *evroputno*, fulel vi o lafi

O Drom o lafi drom si « kaj pirel manush,
katar nakel manush »
(akava lafi avel katar i gregikani chib, vaj
shaj te axialjiovel pes vi ande
aver dialektura) thaj arakhas vi o lafi *Rom*
ande savo lel thaj astarel jekh
but baro kotor kotar o Roma.

Konklusia/ O lafi ko agor

68 • Trobul te das дума, te mothovas akana i pustik « *Roma, Tsiganes, Voyageurs* » savi das anglal/ kerda i edizia o CDCC, te shaj te axialjiovas, te dikas i pari situacia thaj savi si importancia o vaznipen kaj te kerel pes jekh Evroputno Dokumenti vas i Romani Kultura kerdo kotar e Evropako Konsilo e Romenge.

Kana drabarel pes sa, thaj and-o palutni patrin « *O gindipen thaj i akcia* » ka dikhas soske I realizacia/ kaj te kerel pes akav Dokumenti vas I Kultura akaja buti fulel thaj del o mothovipen ka savore butijake prinzipura pala savende trobul thaj kamel pes te ovel jekh buti/ :

- i diversiteta
- te axialjiovel pes sa, te mothovel pes sa
- te les pes sa and-i godi o dinamizmo savo si andre
- i buti maj anglal
- i kordinacia
- o siklijavipen thaj o gindo
- i informacia thaj I dokumentacia.

69 • And-o dokumenti savo dikhel te kerel pes musaj thaj kamel pes katar savore partenrija te shaj te del pes jekh mothovipen, ka savore kriterura save kamel o Evropako Konsilo. I analiza kotar o aver dokumentrurija save keren pes si tovdi maj anglal and-o propozicie thaj i orientacia and-o aktiviteija. Jekh Dokumenti vas i Romani kultura kerdo kotar e Evropako Konsilo ande saveste fulel i baro vaznipen vas i historia and-i Evropa tar duj milinerija, thaj kerdo tar e Evropako Konsilo, Dokumenti vas i Romani Kultura ande saveste akana, aktualno astaren pes 8 milionura manusha saven silen romani kultura ande lende and-i Evropa.

70 • Maj anglal kaj te del o Evropako Konsilo o pechati thaj piro azutipen kaj te kerel pes o dokumenti, akala keripnasa o Evoprako Konsilo, ka sikavel piro azutipen vas i kultura akale manushenge savo ashugijaren akava domut shove shelibershendar. Dikhindor o fundamentalna misie save and-o Evoprako Konsilo (Manushenge xakaija, Demokracia, Edukacia, Minoritetija...) ka sikavel jekh pozitivno thaj konkretno buti akale akciençar thaj akala gindimnasa akala butija silen jekh but, but vazne saste situaciake and-i Evropa, and-i Evropa ande saviate o pushiba vas o minoritetija naj dikhen pes shukare, lache ijakasa vas negativno.

***Jekh Dokumenti vas i Romani Kultura
Katar e Evropako Konsilo***

(Mai dur)

Jean-Pierre Liégeois

(juin 1997)

O vakijaripen vas o pushibe

71 • Akava dokumenti avel kotar o raporti savo kerda o ICCE (93)9 savo sikavda e Evropako Konsilo and-o bersh 1993. Kaj te sikavel pes i relacia mashkar o duj dokumentija, musaj thaj trobul te prindzarel pes shukar o jekhto dokumento, o maj anglutno. Ande akava texto si paragrafura save dzan maj dur kotar o paragrafura save si sikavde and-o dokumenti kotar o 1993. Odolestar kamas te phenas soske trobul te drabarel pes but shukar o dokumenti savo kerda pes and-o bersh 1993.

72 • O rezultatura kotar i buti and-o bersh 1993 sikavde pes and-o kidipen savo kerda e Evropako Konsilo vas o orientacie pal e Kulturake Dokumentija and-o bersh 1994. Ko agor ko kidipen/ beshipen mothovel pes soske akaija tema silas jekh but baro intereso karing o Roma thaj o intereso si gadiki baro kaj ni trobul te xarnijarel pes and-e jekh dokumenti vas I kultura. Akaja buti trobul te ovel sar obekti kotar I generalno programa and-I organizacia, vaj kajekh kotar o aktiviteija shaj te kerel pes buti pala lende, te dikhel pes pala lende sar jekh forma and-e jekh gasavo dokumenti. Dikhindor e Romengi situacia thaj o fakti soske I romani problematika si and-o centro e organizaciako (Evropako Konsilo), shaj te kerel pes jekh proekti and-o sasto Konsilo thaj te kerel pes aijal e kulturake proektija te oven khetanes te ovel len kolaboracia, thaj te lel pes and-I godi e kulturake thaj e edukaciake aspektija thaj o fakti kaj trobul o Roma von korkore te keren buti te oven andre and-I akcia” (raporti kotar o beshipen ICCE (94)13). And-o kidipen ko avril and-o bersh 1994, o Komiteti vas I Kultura lila I desizia te kerel rodimata thaj siklijavimata vas o dokumenti pal I Romani Kultura thaj te kerel identifikacia te dzanel kon ka oven o partnerija.

73 • O interesi kaj te kerel pes akava dokumenti achilo so maj baro thaj si sikavdo vi and-o textura save adoptisarda/ lila o Kongresi vas lokalna thaj regionalna shaimata/ zoralipen and-i Evropa –CPLRE, ande but konkulzie thaj verver raportura. But proekturija and-o Evropako Konsilo sikavde kaj trobul but thaj si but importante te kerel pes jekh Dokumenti savo te dikel dur and-o vaxti/ vriama thaj ande leste shaj te fulen but aktivitetija. Shaj te te

mothovas sar jekh exemplo o proekto pilot “ I Analiza vas I problematika savi si pash o minoriteija thaj kaj te keren pes pustika vas I historia”, and-o proekto “ Demokracia, Manusheske xakaija, Minoriteija: kulturake thaj edukaciake aspektura”. I lokalno historia e Romengi savi si ande akava proekti sikavel jekh relacia e dokumentosa thaj silas lachi ilustracia savi shaj te fulel sar jekh solidno, zorali baza and-o dokumenti. Aijal dikhindor I buti savi kerel pes akana and-o muzeura vas I romani kultura, and-o teatrura, thaj vi o expozicie sikaven shukar kaj o proekto vas o Dokumenti akana shaj te nakel ko stadi vas I realizacia, thaj shaj te kerel pes. Aver aktiviteija kerdo and-o Evropako Konsilo sikavde o azutipen savo shaj te del jekh gasavo dokumenti thaj te del posibiliteta te oven realizacie ande savende te ovel lacho kaliteti, thaj te del pes I posibiliteta te dzanen len o manusha, te sikaven pes akala butija, aijal shaj te mothovas and-e akava kadro vas jekh siklijavipen savo kerda o Evropako Konsilo vas e Kulturaki Koperacia, “ I Romani Kultura: I mashkarutni shkola vas o izkustvo thaj o teatro Romathan”: and-o Kosice, and-I Slovakia (dokumento DECS/SE/DHRM (96)18): duj examplura kon te fulen andre and-I mrege/network and-o Dokumenti ka den I posibiliteta ko aver te sikaven te dikhen lengi komptencia, lengo dzanglipen thaj vi ka vazden pumaro zoralipen, pumari buti maj but.

74 • And-o konkluzie ko beshipen vas o *Roma and-o Them* beshipen ande saveste vakijarda pes pal jekh Rezolucia vas o Roma, savi adoptisarda/lila o Kongreso vas o lokalna thaj regionalna shaimata/ zoralimata and-i Evropa thaj kerda pes vi jekh importante sinteza vas o Dokumenti pal I Romani Kultura:

« Ande akaja propozicia si but posibilitete kaj te oven akcie. Voj sikavel o prioritetija thaj e butijake prinzipura save kerde o partisipantura. Dikhindor o bi paripe kaj te kerel pes kaja buti thaj o aktivitetija save isi pala savende kerel pes buti, pala savende vordisarda pes and-o givesa po beshipen (museura, aktiviteija vas o teatri, kulturake centrura, publikacie, butija pal o rodipen and-i historia, konferencie, thaj aver.) Jekh gasavo dokumenti sikavel jekh but shukar buti thaj del jekh pozitivno, shukar dikhipen vas i romani kultura thaj historia, thaj akava dokumenti ka del posibiliteta te del pes, te ovel jekh but vazni informacia savorenge. Akava dokumenti kerdo kotar e Evropako Konsilo ande lesko plani bute bershenge, ka del jekh posibiliteta kaj te keren pes te oven

akcie saven silen lacho kaliteti thaj ka zorijarel o avrutne relacie mashkar i mrega/ network. Vov ka del vast, thaj ka azutisarel te vazden pes, te keren pes ande but thema and-i Evropa Centrua vas i Romani kultura. Dikhindor vi i situacia e Romengi soske len najlen them, najlen lengi puv, kon te azutisarel len, odolestar o Evropako Konsilo ka vazdel, ka kerel o Dokumenti vas i Romani kultura, savo ka fulel khetanes e avere dokumentçar save kerde pes vas i kultura. Akaja akcia fulel khetanes thaj sila logika vi e akciosa savi kerel o Kongresi vas o lokalna thaj regionalna zoralipen/ shaipen and-i Evropa ; akala duj butija zorijaren pes jekh mahskar averijate » (te dikhel pes o *Roma and-o Them, Les Tsiganes dans la Commune*, o Edizie kotar e Evropako Konsilo, seria kotar o butija n° 38, 1994, p.159).

O Kontexti kaj te kerel pes akava dokumenti

75 • I « generalno programa » vas o Roma, kotar o februari 1994 gasavi programa savi kamla pes kotar o Konsilo vas o orientacie pal o Dokumentura vas i kultura and-o Evropako Konsilo astarel buti xari po xari (dikhen maj opre). Shtar bersh pal odova si sikavde o rezultatura kotar o siklijavipen kaj te kerel pes jekh gasavo dokumenti, thaj o proekto palem astarel buti. Jekh cikni presentacia si sikavdi ko beshipen and-o februario and-o bersh 1997 kotar e Spezialistengi Grupa vas o Roma (MG-S-ROM), Grupa kotar raipnikane expertura, expertura kotar o guverno/raipen savi si tovdi, kerdi kotar e Ministerengo Komiteti. I Grupa kamel te buxlijarel pes akaija ideia, thaj akava kerel pes po beshipen kotar i *Evroputni Butijaki Grupa vas o siklijavipen e romane thaj e pirutne chavengo*, grupa kerdi, vazdi kotar o Centro pal o Romane Rodimata tar i Universiteta René Descarte and-o bersh 1991, and-o Paris, grupa savi azutisarel pes tar i Evroputni Komisia, and-o kadro vas i programa Socrates savi si and-e edukaciaki avlin/oblast.

76 • Akaija grupa *Evroputni Butijaki Grupa vas o siklijavipen e romane thaj e pirutne chavengo*, pe jekh beshipen kerdo and-i Italia kotar i Asociacia *Them Romano*, and-o beshipen vakijarda pes, vorbisarda pes, kerda pes jekh diskusia vas o pushibe pal o Dokumenti vas i Romani Kultura, i baza kaj te kerel pes akaija diskusia sas o dokumenti ICCE (93)9. O elementura sikavde maj

dur den jekh sinteza katar i diskusia. O manush, o aotori kon kerda o dokumenti sasas akhardo katar i grupa te kerel les thaj del, sikavel o konkluzie thaj numaj vov lel i respabiliteta vas o butija pala savende vov kerel prezentacia akate.

Generalna gindura

77 • O manusha, o partisipantura, kon dikhle o dokumenti ICCE (93)9, mothoven soske vov trobul te ovel sar jekh baza sar referencia : o terminura, o perspektive pala savende vorbisarel pes si laches, thaj ni trobul te mothoven pes palem o analize save kerde pes maj anglal thaj o prioriteija save mothovde pes maj anglal, vaj trobul te dzal pes maj angle, te dikhel pes maj dur. Odolestar, o manusha, o expertura kon vakijaren pal o Dokumenti vas i Romani kultura, mothovel pes lenge te vorbisaren, te vakijaren pal akaja baza savi kerda pes, thaj akaija baza ka ovel sikavdi thaj ka ovel prindzardi.

78 • Von inkijaren pozitivno kaj te kerel pes o dokumenti, thaj and-o punkto 11 and-o dokumenti, fulen direktno o proektija save keren pes akana kotar e Evropako Konsilo : « kana vakijarel pes vas o Roma, but fora dikhel pes pal akava sar jekh problemi, thaj jekh kotar o maj lache, thaj pozitivna butija ande akava dokumenti ka ovel kaj te shaj te del pes дума vas i kultura, thaj te shaj te chudel pes avrijal o dikhipen vas i mizeria thaj i problematika e romenge, thaj te del pes posibiliteta te ovel jekh lacho, pozitivno dikhipen, prindzaripen, dzanglipen save akala manusha musaj, trobul thaj silen xakaj te ovel len. Kaj te mothovel pes avere lafençar, kaj te kerel pesa kava dokumenti, vas i Romani Kultura, chudel pes avrijal o biakijaripen, o chudipen avrijal, thaj o rasizmi.

Vi e Romenge, lenge, akava si jekh shukaripen kaj te prindzarel pes lengi kultura, te del pes lake zoralipen ». Aijal irinen pes o butija save si dikhle sar perspektive e Romenge thaj vi e Gadzenge.

79 • Musaj thaj trobul te penel pes soske and-o Dokumenti vas i Romani Kultura, naj ka ovel sarkaj sasas dzi akana « akcie e Romenge », vaj ka kerel pes buti katar o Roma lendar. Akate kamas te mothovas soske te del pes posibiliteta te sikaven pes

thaj te mothoven pes o akcie kerde katar o Roma thaj o Pirutne Roma.

80 • O membrura andar i grupa, maj anglal kaj te dzal pes and-o detailura, mothoven thaj inkijaren vas i vorba « challenge » « paruvipen » kaj shaj ka kerel jekh gasavo dokumenti vas i Kultura. Odolestar von mothoven te dikhen pes o punktura 12 thaj 13 and-o dokumenti: e Romengi historia “ E Romengi kultura si kerdi kotar jekh drom pala save se pirda pes vaj naj katar o butija save achile, save achen, odolestar avel i importancia, o vaznipen vas o *kulturalno* katar i chib, o sozialna relacie thaj aver praktike, thaj vi katar o dikhipen so avel e averendar, sar i muzika, o kelipen, thaj jekh dzivdipen ; kaj te vakijarel pes, te del pes duma vas jekh *evroputno* vi akava axaljiovel pes thaj si chachimos andre odolestar kaj vakijarel pes pala jekh manusha kon nailen kon si bi themesko, save inkijaren pumare kulturalna barvalimata thaj lengoro kulturalno thaj sozialno inkijaripen si and-o savore thema, ande savore granice/ frontiere thaj saven von inkijaren sar jekh evroputne manusha domut shelibershedar. O Roma vi von sar o avera piraven ande pumende silen jekh kultura, e Romen na sasas len thaj naj len sar o avera monumetura, butija, servisura ande savende shaj te sikavel pes thaj te dikhen pes produktura kon te sikaven jekh historia, i romani kultura dzi avgives, dzi ka amare givesa si jekh kultura savi naj xramosardi, savi vakijarel pes. Kaj te vakijaras pal jekh dokumento vas i Romani Kultura akava si jekh vareso savo trobul te ovel thaj savo astarel jekh zorali kultura. Ande akava momenti kaja buti trobul te kerel pes. O Punktura pala savende kerel pes buti si but, thaj achen so maj but, thaj musaj te sikaven pes, kerel pes aijal kaj vo o avera te dzanen, thaj musaj te del pes jekh posibiliteta kaj akala puktura te kiden pes jekhe taneste. » Trobul te kerel pes e Romenge thaj vi e Gadzenge jekh nevo peizagi/sikavipen savo te lel kotor katar o evroputno peizagi.

81 • O partisipantura mothoven thaj inkijaren but soske o Dokumenti vas i Romani Kultura ka del posibiliteta thaj ka kerel aijal kaj o manusha te dzanen so achel and-o verver thema. Ni trobul te bistarel pes soske e Romen naj len them, naj len ambasada, naj len konsilo, naj len kulturake centrura save shaj te keren lengi prezenacia thaj si but vazno, te shaj te prindzaren len

o manusha and-o verver thema and-i Evropa. O butija andre and-o dokumenti, ka den posibiliteta te ovel jekh historikano dzanglipen, jekh dzanglipen vas i kultura, thaj ka den posibiliteta te zoriarel pes jekh kulturalno identiteti ande jekh intersnaionalno karakteri. Ande jekh gasavi bari mrega/network shaj te kerel pes but pedagogko buti, thaj akava shaj te azutisarel kaj o stereotipura karing/mamuj o Roma te dikhen pes avere ijakasa, thaj vi ka den posibiliteta e Romen te shaj te prindzaren pes maj shukar, soske isi but grupe mashkar lende, i historia kerda kaj von te oven durijarde jekh averestar.

82 • Jekh aver konstatacia kana vakijarel pes sar shaj te kerel pes o dokumenti si mothovdi and-o punkto 15 and-o maj angluno dokumenti savo vadze trobul te sikavel pes : « and-o kadro kaj te kerel pesa kava dokumenti, o priotiretija thaj o butija save trobun te keren pes si mothovde thaj thaj fulen and-i propozicia savi si kerdi. Kaj te mothovas avere lafonençar, kaj te kerel pes akava *Dokumenti vas i Romani Kultura* si jekh fora jekh mothovipen e butijenge pala savende isi pushiba thaj si jekh vareso savo trobul te ovel, savo kidel thaj zoriarel o aktivitetija saven silen izolacia. Akaja perspektiva sar dikhel pes ka kerel pes and-o lache kondicie : **ni trobul te xasarel pes jekh ideia thaj te dzal pes te rodel pes aver programa, trobul thaj musaj te azutisaren o butija save isi thaj save si but, thaj i programa te kidel sa o butija khetanes, jekhe taneste** ».

83 • Maj palal o membrura kotar i grupa mothoven thaj inkijaren soske o azutpen kotar e Evoprako Konsilo kaj te kerel pes akava dokumenti ka ovel jekh fundamentalno azutipen savestar ka oven but pozitivna butija : « jekh mrega, jekh programa azutisardi kotar e Evropako Konsilo del posibiliteta te ovel jekh prindzaripen vas jekh dzivdipen pala saveste but fora savore politike, i historia, o bilache stereotipura, thaj vi akava soske e Romen najlen geografikane granice silen numaj psixologikane ; thaj ni jekh na dikhel pe lende ko institusionalno plani, dikhipen savo trobul te kerel pes akiençar thaj vi o bilachipen savo si importantno and-e but thema. Kaj te kerel pesa kava dokumenti dikhel pes thaj axaljiovel pes soske del jekh posibiliteta te ovel jekh dikhipen ko evroputno niveli, te prindzarel pes jekh kultura savi lel jekh kotor kotar o aver kulture, te azutisarel pes o dialogi, o prindzaripen

mashkar o verver kulture, te ovel jekh interkulturalno dialogi ande sasti Evropa » (punkto21).

Propozicie

84 • O membrura tar i grupa keren jekh konkretno diskusia vas o konkretna teme, thaj dzan maj but dur kotar o butija, o piste pala savende kerda pes propozicie and-o dokumento ICCE (93)9 ; and-i konkretno rig thaj propozicie ni trobul te bistarel pes o generalno kadro savo si hramosardo and-o maj angluno dokumenti.

85 • And-i avlin/oblast vas i *historia*, thaj vi o proekti vas I lokalno historia kerdo kotar e Evropako Konsilo, o membrura kotar I grupa mothoven thaj vorbisaren vas o arxive. Si posibiliteta akava vareso te hramosarel pes and-e jekh arxivi vas o kongresura pal o arxive (ko nasionalna thaj internasionalno niveli) o pushibe vas o Roma thaj lengi lokalno historia. Akaja buti ka del posibiliteta te ovel jekh intereso ande akaja avlin/oblast thaj vi o manusha kon keren buti and-o arxive shaj ka azutisaren maj laches kaj te arakhen pes o dokumentura save si pares te arakhen pes. Te sikavel pes soske E Romengi thaj Pirutne Romengi historia lel jekh kotor domut bute shelibershendar kotar i nasionalna thaj lokalno historia, thaj akava ka del posibiliteta te ovel jekh axakijaripen jekh mashkar avereste maj lachno mashkar o manusha. Kana ka kerel pes i selekcia vas o dokumenti, shaj ka ovel jekh mobilno expozicia, savi ka sikavel pes and-o biblioteke thaj and-o expozicie, and-o verver regionura, akava shaj ka kerel pes na but pares. Shaj te gindisaras te ovel jekh kotor tar i lokalno niveli thaj jekh kotor tar o evroputno, thaj pe sa jekh etapi i expozicia ka zorijarel pes thaj ka tovel pes ande late vadze dokumentacie kotar o lokalno niveli.

O pedagogko interesi pal jekh gasavo proekti dikhel pes kaj si baro, but shkole ka keren visite and-o expozicie. Kaj te ovel jekh publikacia vas o dokumenti, akava ka azutisarel i buti and-o klasura thaj ka del jekh maj baro impakti thaj ka ovel but importante e siklijavnenge.

86 • Vas o filmia shaj te kerel pes jekh festivali thaj te kerel pes selekcia vas o maj lache filmura. Pal akala butija, thaj pal o spezializacie, shaj te keren pes verver spezializacie sar exemplo: fulmura save si kerde vas o Roma thaj o Pirtune Roma, te kerel pes buti pal o verver teme sar i romani dzuvli thaj o chaven, te oven dokumentura saven te den posibiliteta kaj te prindzaren pes maj laches o Roma, akala dokumentura thaj butija shaj te len pes and-o shkole thaj te kerel pes pala lende buti and-i interekulturalno pedagogika. Shaj te oven vi aver materialura sar video filmura save te sikaven pes thaj te den posibiliteta e averen manushen te sikljioven maj but .

87 • Musaj te kerel pes buti vas i muzika thaj te azutisaren pes o akcie and-i muzika, te ovel posibiliteta te prindzaren pes o akcie vas i muzika thaj te vazdel pes maj but o sikljivipen thaj o dzanglipen and-i muzikologia. Trobul te den pes love thaj burse vas o mausha thaj o studentura kon kamen te siljioven thaj te shaj te dzanen pes aver theme. Po evroputno niveli and-o kadro vas o Dokumenti pal i Romani kultura shaj te keren pes verver piriba vas i muzika. Akava dokumenti ka del posibiliteta te prindzaren pes (baliser) kotar i India and-i Evropa, te kerel pes publikacia vas o verver produkcie, akale butija te ovel len lacho kaliteti thaj te kerel pes prezentacia/ te sikavel pes sa akala muzikalna grupe and-o Dokumenti . Si but importante thaj trobul and-o verver teme and-o konservatorie te kerel pes jekh tan pal i romani muzika i muzika savi si maj prindzardi: ande kaijekh konservatorie akaja buti kerel pes thaj o avera kaj ka dikhen vi von ka keren, akaia ideia ka inkiljiol kotar o Dokumenti vas i Romani Kultura. I grupa mothovda soske ka ovel but shukar te ovel jekh evroputno orkestari savo ka kidel pes kana ka oven bare givesa. Vi mothovel pes te zorijarel pes i buti vas i buti kaj te keren pes o romane instrumentija kaj te bashalel pes: o prindzaripen akale butienge thaj lengo sikavipen shaj te keren aijal kaj te xasardon, thaj te nashaldjion.

88 • I buti kaj te roden pes o dokumentija si but vazni thaj trobul te kerel pes. Akaja buti trobul te kerel pes and-o Dokumenti thaj trobul te kerel pes sar jekh mrege/network. Kana kerel pes akaia buti trobul te kerel pes lake klasifikacia pal i kompetencia, akava te kerel pes vas i kultura, i chib thaj i istoria. O nasionalna

biblioteke shaj te astaren te keren akaja buti, maj anglal shaj te astaren akaja buti e dokumenteçar save si ande lenge arxive.

89 • Aijal vi and-o dokumenti and-i maj palutni rig, trobul te kerel pes identifikacia

te sikaven pes savore butija pal I kultura: o romane *radio* si kerdo and-o but tema and-I Evropa thaj shaj ka kerel pes o kontakti mashkar lende te ovel maj lokeste te si jekh gasavo Evroputno Dokumenti vas I Romani Kultura. Akala butia vas o thaj vi vas o *vestnikura/lila* ka den posibiliteta te keren pes akala butija vi and-o aver tema thaj vi von te putren pes, thaj jekh buti savi kerel pes and-o jekh tem shaj ka kerel pes and-o aver tem.

90 • Naj but romane teatrura, vaj shaj te kerel pes akalençar so isi jekh mrege/network. Kava ka del posibiliteta te dzanen savore pe lende, thaj vi shaj te keren pes evroputne spektaklura : Sa jekh fora kana kerda pes gasavi buti, voj anda but baro sukseso thaj but manusha dzan te dikhen na numaj roma vaj vi o gadze. Jekh maj globalno organizacia shaj ka azutisarel te kerel pes jekh gasavo proekto thaj ka kerel pes planifikacia pal o piripen kaj te keren pes o spektaklura, te kerel pes jekh pedagogko buti e shkolençar ande savende o spektaklura shaj ka keren pes. I koperacia thaj i buti mashkar o trupe and-o network/ mrege ka del posibiliteta te zoriarel pes o repertoari te lacharel pes o kaliteti thaj ka del posibiliteta te kerel pes maj but buti, thaj te na kerel pes maj but repeticia thaj imitacia pal i buti, thaj vi te kerel pes palem i buti savi kerda pes/ te na maj ovel repeticia. O manusha kotar i grupa mothovde soske kaj te nakel jekh teatro, te ovel jekh spektaklo si jekh but bari motivacia thaj kulturalno barvalipen e ternenge. O resultatura, si but importantna thaj si bute vaxteske so maj but and-i buti vas i pedagogika.

91 • But artistikane butija turijal akava Dokumenti vas i Romani Kultura shaj te keren pes : *piktura/ kartine, fotografie, skulpture*. I posibiliteta kaj te keren pes expocie ka zoriarel maj but e artistonen. Odolestar si but importanto te kerel pes jekh evroputni

expozicia vas o muzeura, vas o butija savi si but prindzarde thaj save naj but prindzarde savi si vas o Roma. Kajkeh butija sar i fotografia, lako interesi si sikavdo but and-o dokumenti ICCE (93)9, siles but funkcie : jekh fora si artistikani buti, thaj si vi but importante vas i informacia thaj dokumentacia savore manushenge thaj silen relacia e istoriasa thaj vi avere aspekontençar kotar i kultura thaj o romane tradicie.

92 • And i buti vas i literatura trobul te kerel pes jekh azutipen kaj te organizirisaren pes konkursura, te sikaven pes o publikacie, thaj te den pes bare butija. Trobul te azutisarel pes te kerel pes jekh maj pari buti kaj te xramosarel pes thaj te sikaven pes o paramisia, cikne textura thaj te sikaven pes o neve manusha kon xramosaren, thaj te ovel vi poezia.

93 • O muzeura vas i kultura, o populiarna tradicie shaj te kiden pes khetanes ande jekh mrega, i produkcia vas jekh khetani informacia savi ka kidel but tema and-i Evropa, ka sikavel jekh fora o khetanipen thaj o barvalipen and-i istoria thaj i romani kultura. O muzeura si importanta tema vas i edukacia, thaj savore manushenge roma thaj gadze, ciknenge thaj barenge. E kulturake visita ande akala muzeura ka azutisaren te ovel jekh maj lachi edizia ko evroputno katalogi, ka del jekh baro interesi and-o klasura sar akava mothovda pes maj opre kana vorbisardam vas i expozicia pal o dokumentia and-o arxive.

94 • E ternenge thaj e chavenge shaj te kerel pes jekh partikularno azutipen, aijal kaj te adoptisaren pes o posibilitetija kotar o Kulturalno Dokumenti vas o siklijavipen i pedagogika, thaj andre te oven o siklijavne thaj o bare rajia vas i edukacia pe savore nivelura and-o savore punktura save mothovdam maj opre : and-o raporti kotar o ICCE(93)9 vakijardam/ vorbisardam vas o vaznipen i importanca kaj te oven o paramisia vas i romani kultura, thaj vi ande jekh maj buxli thaj bari direkcia sar i aztistikani buti savija silas jekh baro zoralipen and-i romani kultura ; aijal shaj te mothovas o teatro, i muzika, thaj o kelipen, thaj aver. Kaj te shaj te ovel jekh chachutni posibiliteta e chavoren, shaj te gindisaras kaj o burse, o love shaj ka den vast e chaven te dzan ande jekh aver tem katar lengo (te dikhen pes o propozicie pala

savende kerel pes buti and-o Evropako Konsilo « I Romani Kultura : i mashkarutni shkola and-o teatro Romathan », thaj vi i organizacia kaj te oven beshipena and-e shkolake kampura savi ka del posibiliteta e ternen duj, vaj trin fora ko kurko te kiden pes thaj te vorbisaren te den дума vas jekh romani zorali tematika.

95 • Maj palal i *Grupa vas i Evroputni buti pal e romane chavengo siklijavipen roma*

thaj pirutne musaj thaj trobul te penel pes soske kaj te ovel realizacia thaj te kerel pes buti vas akala proektura trobun te akharen pes E Butijake Grupe save keren buti bute bershendar and- i oblast/ avlin vas i istoria, i chib, thaj vi I buti kaj te kerel pes jekh enziklopedia. Akala grupe shaj sig te astaren te keren buti pal jekh chachutni, realistikani programa sar jekh exemplo t o piripen and-i romani istoria thaj aijal te kerel pes jekh publikacia, sar jekh sar jekh evroputno gido, sar jekh exemplo te kiden pes thaj te kerel pes analiza vas o lokalna arxive thaj vi sar jekh organizacia kaj te ovel jekh expozicia vas jekh evroputno dokumenti, thaj aver.

96 • Pendam o aspektura kaj te shaj te tovel pes jekh Dokumenti vas i Kultura and-o Dokumenti ICCE (93)9 : te inkijarel pes vas i Grupa kotar o expertura savi si savi exustuil, te aktivisarel pes i buti vas i struktura save isi, te pashijaren pes e averene akciençar thaj avere instituciençar, so maj but i Evroputni Unia, thaj o maj vazne aktiviteija vas i Edukacia, thaj aver. Trobul te dikhen pes o propozicie savi kerde pes and-i buxli anketa (bichalde pes maj but kotar o 500 pushiba) ande savende bichalde pes konkretna propozicie save vadze si aktualna soske o Dokumenti vas i Romani Kultura kotar e Evropako Konsilo, bute bershendar pala saveste kerda pes jekh administrativno gindipen, naj vadze kerdo thaj naj les vadze realizacia.

97 • Dzanel pes soske kaj te kerel pes jekh gasavo dokumenti musaj thaj trobul te ovel posibiliteta, trobun te oven o butija save trobun. Akava si chaches kaj te ovel jekh minimum vas i kordinacia pal o proektija jekhe rigatar te ovel jekh lachi buti, jekh lachno kaliteti o akcie save keren pes and-e jekh gasavo dokumenti den posibiliteta te kerel pes maj lokeste i buti thaj o aksesi vas o lokalno, nasionalno thaj regionalno azutipen te achel thaj te kerel pes maj lokeste, thaj akala akcie si kerde thaj shaj te oven numaj and-o Dokumentija kerdo vas i Romani Kultura kotar e Evropako Konsilo ; thaj avere rigatar trobul te penas soske love isi, thaj naj lokes te dzanen pes o love thaj te ovel aksesi vas lende. Odolestar kaj te kerel pes jekh mreaga/ network and-o kadro pala akava Dokumenti ka ovel jekh lachno thaj pozivivno efekti, shaj ka del pes vaxt, ka azutisaren pes o cikne ekipura vi te si numaj lache informaciasa, te dzanen sar te ovel len aksesi and-o love.

98 • Akava ka ovel vi but importante vi akalenge save keren buti and-o lokalna, internacionalna thaj regionalna administracie : but fora, pal o dosha thaj pal o kontexti savo but fora si paro/komplexno si pares te kerel pes definicia vas o proektura pala savende shaj te len pes love thaj te ovel azutipen. I definicia thaj i situacia pala sajekh proekti ande jekh globalno kontexti ka del posibiliteta te ovel jekh azutipen thaj te ovel jekh akordo/axakijaripen and-o ekupura and-i mreaga/network thaj vi naj ka kerel pes jekh buti savi te kerel aijal kaj te ovel repeticia thaj te na keren pes proektija save si dur kotar o prioritetija thaj kotar o romano dinamizmi, thaj vi kotar o romano chachipen.

99 • E *butijaki Evroputni grupa vas e romane chavengo siklijavipen thaj e chavengo save si pirutne*, naisarel ko Evropako Konsilo kaj akharda len sar Expertonengi Grupa, kaj te shaj te azutisaren kaj te kerel pes i definicia vas o proekti ko Evroputno Dokumenti vas i Romani Kultura. Von kamen te astarel pes jekh konkretno buti vas o proekti, te alosarel pes maj anglal pala savi tematika, thaj te dzanel pes kaj nashti sa te achel sig.

100 • I Grupa achel ki disposicia pe Evropako Konsilo kaj te shaj te dzal maj dur and-i buti thaj and-o relacie vas o koperacie. Jekh

fora kaj te dzal pes maj dur thaj te keren pes o relatie e manushençar saven silen i kompetencia shaj ka dzal pes maj dur thaj ka kerel pes definica pal jekh konkretno thaj chachutni aplikacia and-o proekti, thaj ka kerel pes propozicia and-o verver thema and-i Evropa save shaj te fulen andre thaj te keren buti pal jekh khetano proekti.

**MAJ ANGLUTNO KIDIPEN KAJ TE OVEL REALIZACIA PAL O
DOKUMENTI VASH I ROMANI KULTURA**

BRNO – REPUBLIQUE TCHEQUE, 28-29 novembra 2003

Raporti katar o kidipen : Aurora Ailincal

So kamla pes thaj save sasas o objektivura ko kidipen

Te kerel pes o plani pal i buti kaj te ovel realizacia pal o dokumenti vash i Romani Kultura, o muzeura vash i romani istoria thaj kultura te oven sar instrumentija kon te keren buti pal o aktivitetija ande jekh pedagogko perspektiva.

Trobulas te dikhen pes o prioritetija save inkliste katar o shterutne and-o muzeija thaj te sikljion pes o butija saven silen efekti pal i edukacia.

- te mothoven pes o experience katar sajekh institucia and-i avlin/oblast pal o pedagogka aktivitetija;
- te dikhel pes thaj te sikljion pes sa o potenciali savo existuil thaj o aktivitetija te kerel pes buti pala lende, thaj te dikhen pes o prioritetija
- sar te vazdel pes thaj te zorijarel pes akava potencial ?

Partisipantura /manusha kon sasas ko kidipen

O personali/ekipi katar o Muzeio vas i Romani Kultura and-o Brno, Sherutne katar aver muzeija thaj expozicie vash i romani istoria thaj kultura and-i Evropa,

Expertura vash i romani kultura

O Direktori pal o proekti « e romane chavengi edukacia and-i Evropa » katar e Evropako Konsilo.

Rezultatura

- direkciake linie vash o aktivitetija thaj pedagogka materialura savençar keren buti o muzeija ;
- propozicie pala sar te kerel pes buti akale materialesa thaj o metodura save trobun, te paroven pes akala materialura/metodura : (o diferencie and-o verver thema and-o kontextura e themenge ande savende train o Roma mothovde pes but droma/fora) ;
- propozicie sar te kerel pes buti e materialesa

- neve propozicie vash i akcia kaj te kerel pes realizacia e dokumentoske vas i Romani kultura.

O etapura save ka keren pes

- te bichalel pes o raporti katar o kidipen and-o Brno sode shaj maj bute manushenge kaj te shaj te oven neve idee thaj informacie
- te astarel pes i buti pal i realizacia vash o Dokumenti pal i Romani Kultura akava te kerel pes khetanes/koperaziasa e averençar katar o aver muzeija save keren buti pala i roman istorija thaj kultura
- te kerel pes jekh mrega (te kiden pes khetanes) akala muzeia kaj te shaj te ovel maj loki i komunikacia (te kerel pes jekh repertoari katar o kontaktija)
- te del pes siguracia kaj akaija mrega ka kerel pes thaj te ovel axakijaripen and-o kadro vash i buti and-i realizacia e Dokumenteske vash i Romani Kultura
- te sikavel pes ofizialno o Dokumenti vas i Romani Kultura and-o dujto kotor e bershesko 2004

Generalna mothovimata/vakijarimata

Katar o vakijarimata thaj o diskusie katar o expertija akala duj givesa inkliste konkretna butijake orientacie kaj te kerel pes mrega/network katar o muzeija thaj expozicie vas e Romengi istoria thaj kultura.

Inklisti vi i ideija kaj te oven expozicie jekhe tanestar thaj akava dikhla pes lache ijakasa.

Dikhla pes soske naj but pedagogko materiali thaj suportura save trobun kaj te keren pes pedagogka aktivitetija and-o muzeija.

Propozicie

- **1. te kerel pes jekh evroputni karta pal i romani kultura thaj i istoria.**

Akaija karta ka ovel jekh gido katar o simbolikane tana e romenge. Sa jekh tan opral i karta ka ovel les legenda thaj informacia so achilo, o manusha vash i istoria katar o tan. Shaj te ovel jekh lil ande saveste te ovel informacia vash o traio and-o verver thema thaj te oven lila palo verver elementura save si sikavde and-i karta.

Ka trobul te kiden pes o tana e manushençar kon silen reprezentacia pal o butija save kerde pes thaj so achile thaj vi o date/i vrijama. Akaija karta shaj te kerel pes jekhe lileste thaj te sikavel pes ko sito web. Te ovel posibiliteta te kerel pes buti e manushençar katar jekh regioni vaj jekh tem thaj pal odova ko agor te kiden pes savore informacie save pende pes khetanes.

- **2. te kerel pes realizacia katar i mrega katar o muzeija :** akava ka del posibiliteta na numaj te sikaven pes o muzeija, ka del posibiliteta te ovel jekh komunikacia katar o dokumentija, te sikaven pes o expoziacie kaj te shaj te sikaven pes pe jekh thaj pe aver tan – **te del pes stimuli e organizacia pal o purutne expoziacie ;**

- **3. o muzeurija ka keren produkcia po vizualo e shkolenge ; ideija te oven lila thaj afishija romane manushençar** akava te sikavel pes na numaj and-o muzeija thaj and-o romane institucie te sikavel pes vi e gadzenge)

- **4. te vazden pes edukaciake aktivitetija and-o muzeija saven shaj te ovel len aplikacia vi avere manushenge** (te kerel pes manushenge pe savore bersha) :

a) and-o aktivitetija save ka keren pes katar o muzeija te astaren pes *o chave and-i cikni shkola* soske akala bersha si but importantna. O chave ka kelen peske, ka oven kelimata save si lenge bershenge thaj aijal ka len informacia pal i kultura, i istoria thaj i romani chib ;

te keren pes atelieta and-o muzeija, te tovel pes o akcenti opratl lende (o terne te ovel len kontakti e romane kulturasa thaj istorijasa = te lel pes and-i godi o prindzaripen katar o dokumenti vash i Romani Kultura te dikhel pes B, C

b) te keren pes edukaciake aktivitetija katar o paramise (te sikavel pes i romani kultura thaj istoria katar o paramise, shaj te kelen pes and-i szena, akava te kerel pes so maj e cikne chavenge) ;

c) o *terne roma* te keren buti pal akala akcie thaj aktiviteija te keren o kontakti mashkar o muzeija thaj o roma (ex. te kiden butija save te toven and-o muzeijo, te kiden vakijarimata katar o roma). Shaj te kerel pes jekh formacia e manushege kon te keren buti andre and-o muzeija sar gidura, thaj kon te piren e expoziciençar ;

d) te oven verver/diferentna teme pal o expozicie (istoria, muzika,) thaj te akharen pes o *romane otorija* , o *purane* te ovel len partisipacia and-o atelieta

- 5. te lel pes akaija posibiliteta **kaj te keren pes expozicie « putarde » and-o muzeija**. Akala muzeija si ande kajekh tema (sar exemplo Slovakija, Rumania, thaj aver.) te sikavel pes o tradizionalno traio e romengo thaj te keren pes konkretna aktivitetija. And-o atelieta shaj te sikaven pes vi o tradizionalna romane profesie.

Te sikaven pes o butija jekhe averese katar o aver organizmura. O pedagogka lila pal o verver teme kaj te keren pes thaj te sikaven pes kana si visite kerde e sikijarnenge thaj e manushenge kon si lençar ;

- 6. **te kerel pes jekh pedagogko dokumenti sar jekh gono** savo te ovel sajekh muzeio kaj te shaj te bichalel pes, te piravel pes thaj te lel pes maj lokeste i informaca (te nashti te dzal pes katar jekh tan avereste, o manusha kon keren buti and-o muzeio trobul te keren visite and-o shkole thaj te sikaven jekh expozicia, jekh aktiviteti) ;

- 7. o direktori katar o Etnografikano muzeio and-o Tarnox (Polska) kerda piro proekti pala i **Romani Karavana thaj Memoari** (*Roma Caravan of Memory*). But baro interesi vazda pes pal akaija

idea. Akava si jekh pirutni expozicia savi ka kerel ps kajekh givesa, regionalno piripen, te sikavel o Romano Kolokaust thaj te mothovel i romani istoria thaj kultura e chavenge thaj e ternenge. Akaijaj iniativa shaj te ovel modeli kaj te dikhen o aver regionura thaj tema.

- 8. Akava Dokumenti pal i Romani kultura ka ovel les baro azutipen **kaj te kerel pes jekh Romani enziklopedia** katar o butija save ka inkljion katar o aktivitetija thaj vi ande proektosko kadro « E romane chavengi Edukacia and-i Evropa » trobul, si jekh direktno azutipen katar o butija save ka keren pes: **lila thaj module vas o bare manusha**, pala savende vakijarda pes, **lila thaj aktivitetija pal o tradizionalna thaj artistikane butija, pal o traio, pal o vazne periodura thaj momentura and-i istoria** thaj aver. Katar akava kidipen dikhla pes soske si jekh bari divesiteta pal o teme pala savende vakijarda pes, la pes jekh akordi/axakijaripe pal o prioritetija, sikavda pes jekh manglipen kaj te kerel pes buti pal akava dokumenti thaj jekh manglipen kaj te ovel partisipacia and-i buti.

Trobul te mothovel pes i aktualiteta katar o raportija katar o bersh 1993 thaj 1997 thaj o propozicie save si andre. Ka kerel pes jekh broshura and-i anglikani, franskikani thaj i romani chib thaj ka bichalel pes. Akava si but importante te kerel pes sar jekh instrumenti pala saveste te kerel pes buti, te gindisarel pes, te ovel sar referencia, thaj te dzal pes maj dur, te kerel pes konrektno buti pal o etapura pala savende vakijarda pes.

Simbolikane date thaj givesa:

---

8 Aprilo – o internasionalno/avrutno gives E Romenge (te del pes godi kaj o jekhto, maj anglutno kongresi e Romengo kerda pes and-i Londra ko 8 Aprilo and-o bersh1971)

2 Avgusto – o gives pal i memoaria (katar o bersh 1992 o Roma keren o bar o gives kaj te den pes godi pal o manusha kon mule and-o Kolokaust)

10 Desembra – Manushikane xakaengo Romano Gives

O pedagogka dokumentura kerde katar o personali and-o muzeia trobul te len and-i godi o bersha e chavenge, o soziajna raportura and-o familie thaj i tema.

Partisipantura/ manusha kon sasas ko kidipen:

République Tchèque

Jana HORVATHOVA – Musée de la Culture Rom, Brno, République Tchèque, umeni.mrk@posta.cz

Lenka KRAJICKOVA – Musée de la Culture Rom, Brno, République Tchèque lektor.mrk@posta.cz ; lenkakrajickova@seznam.cz

Eva DAVIDOVA – Musée de la Culture Rom, Brno, République Tchèque, eva.davidova@quick.cz

Milena HUBSCHMANNOVA – Université Karlova, Prague, République Tchèque, hubschmannova@volny.cz

Katerina KLICOVA – Social Study Faculty Barevny svet, Brno, République Tchèque, klicov@centrum.cz

Ilona LAZNICKOVA – Musée de la Culture Rom, Brno, République Tchèque, laznickova.mrk@posta.cz

Slovaquie

Gabriela CIZMARIKOVA – Musée National Slovaque/Musée de l'Ethnologie Martin, Slovaquie, snm-em@stonline.sk

Maria HALMOVA - Musée National Slovaque/Musée de l'Ethnologie Martin, Slovaquie, snm-em@stonline.sk

Suède

Domino KAI – Malmö Museer, Malmö, Suède, dominos1@hotmail.com

Stefan PALISON - Malmö Museer, Malmö, Suède, kocipalison@hotmail.com

Pologne

Adam BARTOSZ – Musée Okregowe, Tarnow, Pologne, adam@muzeum.tarnow.pl

KONTAKTURA:

Kaj te ovel maj but informacia pal o proekti

Conseil de l'Europe
F-67075 Strasbourg Cedex
Direction générale IV (Education, culture et patrimoine, jeunesse
et sport)
Division de la Dimension Européenne de l'Education

Aurora Ailincăi
Tél. : +33 (0)3 90 21 53 31
Fax : +33 (0)3 88 41 27 06
E-mail : aurora.ailincăi@coe.int

